

ПРОТЕСТИ, ПЕРЕМОГИ І РЕПРЕСІЇ В УКРАЇНІ:

результати моніторингу

Центр дослідження суспільства – незалежний некомерційний центр дослідження соціальних проблем і колективних протестів в Україні. Центр прагне стати організацією для професійної реалізації критично-орієнтованих соціальних дослідників. Центр працює в руслі публічної суспільної науки, створюючи критичне, рефлексивне знання для неакадемічної аудиторії, насамперед, активістів прогресивних суспільних рухів, журналістів, експертів та широкої громадськості. На відміну від академічних та більшості аналітичних установ дослідники Центру не приховують своєї позиції щодо болючих соціально-економічних проблем українського суспільства, тісно взаємодіють або беруть участь у соціальних протестах та самоорганізованих ініціативах. Центр відкрито виступає проти будь-яких форм дискримінації за гендером, національністю, расою, віком та проти неоліберальної політики приватизації, дерегуляції та комерціалізації соціальної сфери. Конкретними напрямками роботи Центру на даний момент є аналіз освітніх реформ, містобудівної політики, дослідження робітничого класу і робітничого руху, а також систематичний моніторинг протестів, репресій та поступок на території України від жовтня 2009 року.

cedos.org.ua
info@cedos.org.ua

2012

**ЦЕНТР
ДОСЛІДЖЕННЯ
СУСПІЛЬСТВА**

**Протести, перемоги і репресії в Україні:
результати моніторингу
2012 р.**

За редакцією В. Іщенка

Київ - 2013

Видання підготовлене та оприлюднене за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»

Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. /
За ред. В. Іщенко. – К.: Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.

У брошурі представлені нові результати систематичного дослідження протестів, репресій та перемог протестувальників в Україні на основі моніторингу більше 180 національних, обласних та активістських веб-медіа. Проаналізовані дані охоплюють усі (незалежно від тематики та чисельності) фактичні протестні події, що відбувалися на території України, їхню форму, учасників, цілі, вимоги, місце й час проведення. Окремі розділи присвячені протестам найманих працівників, політичних партій і окремо крайніх правих організацій та ініціатив, «мовним» і консервативним протестам, а також репресіям проти протестувальників.

Для соціальних і громадських активістів, правозахисників, журналістів, політиків, дослідників і викладачів соціальних і гуманітарних наук та всіх зацікавлених соціальними проблемами й колективними протестами в Україні.

ЗМІСТ

Передмова	7
Методологія дослідження та типологія подій	8
Розділ 1. Рік рекордної протестної активності: причини та рушійні сили	13
Розділ 2. Протести на захист прав найманих працівників переходять у захист	25
Розділ 3. Протести навколо «мовного питання»:	
політизація в електоральному контексті	34
Розділ 4. Політичне протистояння у вуличному вимірі:	
протестна активність основних політичних сил	41
Розділ 5. Протести крайніх правих	50
Розділ 6. Консервативні протести:	
священна війна за традиційні цінності набирає обертів	65
Розділ 7. Негативні реакції на протести та інші репресії	74

ПЕРЕДМОВА

Центр дослідження суспільства (ЦДС) представляє аналіз українських протестів, репресій та перемог протестних ініціатив у 2012 р. Основою є дані проекту *Ukrainian Protest and Coercion Data*, що з кінця вересня 2009 року створює базу даних усіх (незалежно від тематики та чисельності) фактичних протестних подій, позитивних та негативних реакцій на них, їхньої форми, учасників, цілей, вимог, місця і часу проведення тощо, які відбуваються в реальному часі на території нашої країни і про які з'являлися інформаційні повідомлення у веб-медіа. Окрім створення бази даних протестів для різноманітних дослідницьких задач, основними цілями проекту є посилення уваги до низових соціально-економічних протестів з боку широкої громадськості, журналістів, науковців та політиків, аналітична підтримка захисту права на свободу зібрань в Україні у співпраці з правозахисною кампанією «За мирний протест!»¹ та інших прогресивних суспільних рухів і активістських видань.

У цій брошурі ми аналізуємо найбільш важливі та цікаві явища в протестній активності минулого року, який за кількістю протестних подій став рекордним від початку нашого моніторингу. Рік запам'ятовується резонансною кампанією проти прийняття законопроекту «Про засади державної мовної політики». Чи був це справді масовий низовий народний протест чи, радше, елемент в електоральній кампанії опозиційних та провладних сил? Інший пік протестів 2012 року припадає на досить брудні, часто насильницькі події перед та після виборів. Ми представляємо детальний аналіз використання протестів основними політичними силами, а окремий розділ присвячуємо протестній активності крайньоправого сектору української політики та його ролі в першій значній перемозі крайніх правих на парламентських виборах. Іншою загрозливою тенденцією минулого року стало зростання консервативних протестів та посилення «культурних війн» навколо питань прав ЛГБТ, ювенальної юстиції, абортів та гендерної рівності. Поруч з подіями та кампаніями, яким приділяється велика (і навіть надмірна) увага в українських ЗМІ та «великій політиці», ми продовжуємо ретельно відслідковувати, аналізувати та представляти громадськості тенденції в менш помітних, але значно важливіших для більшості українців соціально-економічних протестах, зокрема, на захист інтересів найманих працівників. Останній розділ аналітичного звіту присвячений складній динаміці репресій як проти протестів, так і проти інших форм соціально-політичної опозиційної діяльності, кількість яких, на жаль, стрімко зросла напередодні виборів до Верховної Ради.

---

¹ <http://zmina.org.ua>.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ПОДІЙ

Методологія проекту *Ukrainian Protest and Coercion Data* (UPCD) у 2012 році принципово не змінилася. Нижче нагадуємо загальні принципи методики збору даних та визначення основних типологій подій, які використовуються далі в аналітичному звіті.

Вибірка джерел моніторингу та структура бази даних

Дані, що використовуються для аналізу, зібрані на основі моніторингу ЗМІ. Це визнане і найчастіше використовуване джерело інформації в аналізі протестних подій (*protest event analysis*) – одній із основних методик дослідження протестної активності, суспільних рухів та конфліктної політики. Однак, як і кожна методика, вона має свої недоліки та обмеження, найбільше з яких полягає в неповноті та неточності відображення реальних подій у засобах масової інформації. На жаль, відсутність зовнішнього та надійнішого джерела даних про протестні події не дозволяє точно оцінити «рівень неповідомлення» ЗМІ про протести. Наявна статистика «масових заходів» МВС та статистика мітингів і демонстрацій, проведених громадськими організаціями, наявна у Державної служби статистики (ДСУ)¹, не викликають довіри ані щодо послідовності застосування базових визначень одиниць вимірювання, ані щодо джерел збору даних, ані через неймовірні регіональні розподіли з різницею в кількості подій на 1-2 порядки між різними областями². Ми можемо лише пробувати обмежити вплив факторів неповноти і неточності подачі інформації про протести ЗМІ розширенням переліку джерел моніторингу, включенням ЗМІ різних типів, у тому числі активістських видань, регулярною ротацією джерел моніторингу тощо. Однак читачеві слід мати на увазі, що більш сенсаційні (через масовість, рівень насильства, яскравість, участь відомих організацій та персон тощо) протести, особливо якщо вони відбулися у великих містах і обласних центрах та в контексті інших резонансних подій, мали більше шансів потрапити в базу даних моніторингу.

---

1 Останні дані опубліковані на сайті Всеукраїнської ініціативи «За мирний протест!» - <http://www.zmina.org.ua/2013/02/neyakisnyj-zakon-pro-protesty-mozhe-pohirshyty-stan-svobody-zibran-v-ukrajini/>.

2 Найдетальніша критика даних МВС про кількість «масових заходів» представлена тут: *Зубар Н., Северин О.* Велика загадка. В Україні масово відбуваються фантомні мирні зібрання? // Майдан, 16.03.2012. – <http://maidan.org.ua/2012/03/velyka-zahadka-v-ukrajini-masovo-vidbuvayutsya-fantomni-myрни-zibrannya/>.

У 2012 р. кодування протестів, репресій і поступок здійснювалося, як і раніше, вручну на основі моніторингу щоденних новин більш ніж 180 (у I півріччі) та більш ніж 190 (у II півріччі) загальнонаціональних, обласних та активістських сайтів (у 2010 більше 100, у 2011 більше 150). Національні сайти обиралися насамперед на основі критеріїв популярності та частоти публікації повідомлень про протести, репресії та поступки. Більше 85% джерел у вибірці складала обласні сайти. На кожну область України припадає до 7 сайтів з регулярно оновлюваною щоденною стрічкою соціально-політичних новин. Активістські сайти були обрані таким чином, щоб охопити усі сектори політичного та громадянського активізму в Україні і не втратити події, що можуть систематично ігноруватися мейнстрімними ЗМІ, навіть якщо сайти оновлювалися не регулярно. До вибірки не включалися інтернет-видання конкретних організацій або ініціатив. Навпаки, підбиралися такі джерела, що намагаються висвітлювати події в рамках певної соціальної тематики або ж ідеології.

База даних UPCD складається з двох частин:

1) база закодованих подій, де фіксуються, зокрема, форми колективних дій, до яких вдаються протестувальники (репертуар протестів), тематика, учасники та цілі протестних дій, місце та час, кількість протестувальників тощо;

2) супровідна база повних текстів повідомлень із вказуванням джерела та дати публікації, до якої можна звернутися в разі необхідності для глибшого аналізу. Обидві частини бази з'єднані між собою через унікальний ID кожної події.

Загальні принципи методики UPCD

Основна одиниця кодування – *протестна подія*, яка визначається за наступними критеріями:

- 1) присутня політична або соціальна вимога чи критика;
- 2) носить характер дії (тобто не є суто вербальною) публічного характеру;
- 3) здійснена групою людей або однією людиною, котрі не входять до органів центральної влади;
- 4) відомо населений пункт на території України, де трапилася подія, і хоча б приблизно відома дата події (з точністю до місяця).

Кожна подія кодується тільки тоді, коли відповідає всім чотирьом критеріям (наприклад, якщо це був підпал чи побиття, то має бути інформація про його соціально-політичну мотивацію).

Загалом *завдавання шкоди людині або майну* інтерпретується нами як наявність певної (неявної) вимоги (однак така подія могла кодуватися як «сумнівна», якщо особа нападника і його мотиви залишилися нез'ясованими або щодо них відомі

лише підозри жертви). У акціях без завдання шкоди людині або майну вимоги мали бути озвучені явно.

Акції, *пов'язані із визначними датами* (святкування, вшанування тощо) кодуються лише у випадку, коли у повідомленні була згадка про озвучення політичних або соціальних вимог чи критики під час акцій.

Також у базу вносилися акції, *спрямовані на демонстрацію електоральної підтримки*.

Типи подій, які не вносяться в базу UPCD:

- *Культурно-просвітницькі заходи* (конференції, прес-конференції, виставки, концерти, спортивні змагання, ярмарки, фестивалі тощо), які спрямовані виключно на інформування, агітацію та пропаганду. За протестною подією в нашому розумінні має бути якась фізична мобілізація людей та вимоги, які можуть викликати конфлікт інтересів або ідей у суспільстві.

- *Історичні вшанування, відзначення дат, релігійні заходи*, якщо в повідомленнях не згадується критика або вимоги до когось, озвучені під час заходів у гаслах, листівках або у виступах.

- *Роздача і розклеювання листівок*, якщо так у повідомленнях не було названо по суті пікет/мітинг або ж якщо розклеювання не відбувалося у явно непризначених для цього місцях, і його можна прирівнювати до графіті.

Окрім протестів, до бази вносяться наступні типи подій:

- Позитивні реакції на протести (поступки) – практичні дії, спрямовані на повне або часткове задоволення вимог протестувальників. Не вносяться обіцянки задовольнити вимоги, але вносяться офіційні накази, постанови, розпорядження, спрямовані на задоволення вимог протестувальників, незалежно від того, чи були вони в кінцевому рахунку виконані, чи ні.

- Негативні реакції на протести (репресії) – практичні дії, спрямовані на перешкоджання або придушення протестних дій, тиск на протестувальників, як у фізичній формі, так і в юридичній, як з боку держави, так і недержавних структур-цілей протесту.

- Інші репресії (початок систематичного кодування з 28 липня 2012) - практичні дії з боку держави або приватних компаній, спрямовані на перешкоджання або придушення критичної або опозиційної соціально-політичної діяльності, яка не підпадає під визначення протестної події.

Кожна подія кодується окремо, навіть якщо вона пов'язана з попередньою. Наприклад, марш, на який напали його противники, через що втрутилися міліція, розні-

маючи бійку, і здійснила затримання протестувальників, кодується як чотири різні події: марш, напад, втручання міліції, затримання.

У деяких випадках надзвичайно типових послідовностей подій вони кодується як одна подія. Це стосується таких випадків:

- якщо марш починається з мітингу або завершується мітингом, це кодується як одна подія «марш» у випадку, якщо мітинг і марш проводили ті самі протестувальники;
- використання символічних дій (театралізовані протести, перформанси, опу-дала і т.п.) під час маршів, демонстрацій або мітингів кодується як окрема подія («символічний протест») тільки у випадках, коли символізм є центральною формою протесту, навколо якої організована уся акція, а не просто супровідним елементом для привернення уваги медіа.

Кодуються тільки події, що *вже сталися* згідно з повідомленням ЗМІ. Оголошен-ня/анонси про майбутню подію не є підставою для її кодування.

Однак кодуються *невдалі спроби протестних дій*, яким завадили правоохоронні органи (наприклад, спроба перекриття дороги, якій перешкодила міліція). Не вно-сяться до бази протестні дії, скасовані протестувальниками через заборону суду.

Багатоденна подія вважається однією подією незалежно від її тривалості.

Також у базу даних вносяться деякі «сумнівні» події:

1) події, щодо яких є суперечливі твердження з боку учасників протистояння (і при відсутності додаткової інформації, аби визначити, хто правий);

2) напади, побиття, підпали з боку невідомих осіб на активістів або політиків, якщо немає додаткових підтверджень їх здійснення з боку політичних опонентів або влади, крім підозр і заяв жертви.

Далі у звіті сумнівні події не вводилися у розрахунки, окрім спеціально зазна-чених випадків.

Типологія подій

Далі в звіті ми будемо часто використовувати типологію подій за тематикою та тактикою протесту.

За *тематикою* ми розділяємо події (як протести, так і репресії та поступки) на:

- *політичні* – протести проти або на підтримку конкретних політиків/політич-них партій чи уряду загалом, включаючи протести в рамках електоральних кам-паній на підтримку того чи іншого кандидата;

- *ідеологічні* – історичні та ідеологічні питання, в більшості випадків пов'язані з регіональним поділом в Україні: український та російський націоналізми, ставлення до СРСР, ОУН-УПА та інші проблеми, які стосуються Другої світової війни, питання розміщення Російського чорноморського флоту в Севастополі, конфлікти навколо розколу Української православної церкви тощо;

- *соціально-економічні* – протести навколо соціально-економічних питань; найчастіше до них належали антизабудовні конфлікти, робітничі протести (насамперед через затримку заробітної платні), житлові права (зокрема, протести проти виселення з гуртожитків), екологічні конфлікти, комунальні послуги, громадський транспорт, охорона здоров'я, освіта та багато інших;

- *громадянські права* – захист громадянських прав і свобод (насамперед свободи слова), протести проти зловживань міліції, незаконних дій державних службовців, корупції тощо.

За *тактикою* ми розділяємо протести на три категорії:

- *конвенційні* – відомі і загальноприйняті форми протесту, які не чинять безпосередній тиск на цілі протесту, наприклад, пікети, мітинги, демонстрації, перформанси;

- *конфронтаційні* – протестні дії, що передбачають безпосередній тиск на цілі протесту («пряма дія»), але не супроводжуються завданням безпосередньої шкоди людям або майну, наприклад, блокування, перекидання руху, страйк, голодування;

- *наси́льство* – протестні дії із завданням (або погрозою завдання) безпосередньої шкоди людям або майну, наприклад, побиття або вандалізм.

Під *адресатом вимог* розуміється орган влади, підприємство, установа, організація тощо, до якого протестувальники апелюють або звертаються з вимогами. *Об'єкт критики* – орган влади, підприємство, установа, організація тощо, який є безпосереднім об'єктом незадоволення. Адресат вимог та об'єкт критики можуть збігатися.

При порівнянні з даними 2010 року слід пам'ятати, що тоді цілі протесту не розділялися на адресат вимог та об'єкт критики, і що кодувалася лише одна, центральна, тематика події замість трьох, як зараз. Також у 2010 р. під «громадськими організаціями» розумілися лише організації без чіткої ідеології (лівої, правої, російсько-націоналістичної, екологічної тощо).

Повний опис методології проекту UPCD, кодувальної схеми та список джерел моніторингу доступні на сайті Центру дослідження суспільства, як і бази даних закодованих подій та повних текстів повідомлень зі ЗМІ¹.

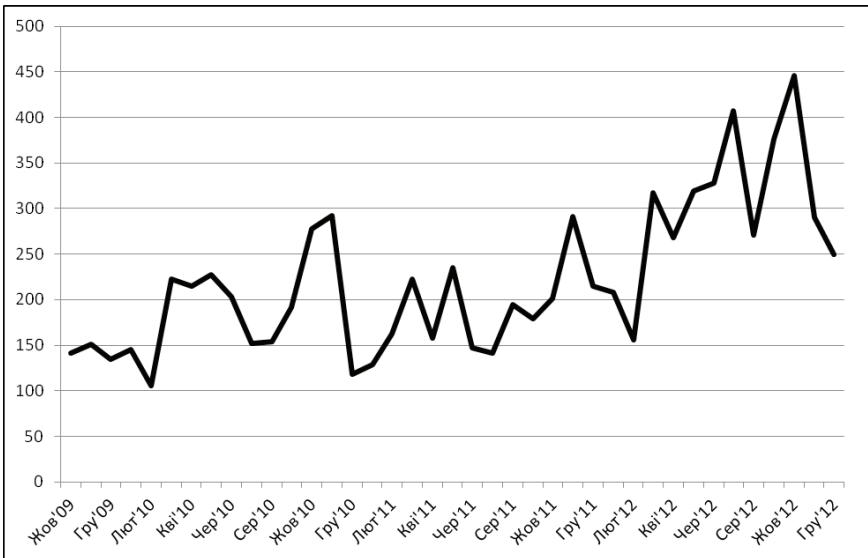
---

¹ <http://cedos.org.ua/index.php/protestmonitor>.

РОЗДІЛ 1. РІК РЕКОРДНОЇ ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ: ПРИЧИНИ ТА РУШІЙНІ СИЛИ

У 2012 році ми зафіксували 3636 протестних подій, що є рекордною кількістю протестів за останні три роки. Порівняно з 2011 роком (2277 подій) відбулося зростання на 60%. У чому причини такого зростання? Які вимоги активніше виводили людей на вулиці? Які організації, партії та групи стояли за сплеском протестів? Проти кого і за що він був спрямований?

Графік 1.1. Динаміка кількості протестних подій

Рекорд кількості протестних подій було побито 5 місяців поспіль: у березні, травні, червні, липні, жовтні. Перший пік ще в березні (317 протестних подій) перевищив попередні рекорди під час Податкового майдану (292) та кампанії «чор-

нобильців» і «афганців» проти скасування державних гарантій спеціальних пенсій (291). Найвищі піки припали на липень (407) та жовтень (446) – розпал кампанії проти прийняття закону «Про засади державної мовної політики» та передвиборчої кампанії, що поєднала як уже звичні електоральні мітинги, так і високий рівень насильства з боку найманих «груп невідомих» проти політичних опонентів. Більше того, помітно, що, починаючи з березня, навіть під час спадів кількість протестних подій лишалася все одно дуже високою порівняно з показниками двох минулих років, поступаючись лише пікам під час масових загальнонаціональних кампаній. Це свідчить про те, що протестна активність 2012 року далеко не зводилася до боротьби за мову та за місця в парламенті. Паралельно з нею наростала менш помітна боротьба навколо питань, що найбільше турбують українських громадян. Поглянемо на розподіл протестних подій за тематикою.

Тематика протестів

Таблиця 1.1. Тематика протестів

Тематика	2010	2011	2012
Соціально-економічні	49%	60%	43%
Ідеологічні	23%	25%	24%
Політичні	15%	25%	34%
Громадянські права	13%	17%	17%
Разом	100%	-	-
N	2305	2277	3636

Третій рік поспіль більшість (принаймні відносна) протестів піднімали соціально-економічні питання. У 2012 році спала лише відносна частка соціально-економічних протестів, однак їхня абсолютна кількість зросла з 1374 до 1546. На них минулого року найчастіше піднімалися, зокрема, питання незаконних забудов і приватизації міського простору, інтересів дрібного бізнесу, невиплати зарплат, соціальних виплат, навколишнього середовища. Велику частку займали протести проти деградації соціальної та комунальної інфраструктури – через проблеми з постачанням електроенергії та води, поганий стан доріг, закриття поліклінік та шкіл в рамках так званої «оптимізації».

Зростання політичних протестів у передвиборчий рік цілком очікуване. Високим був також рівень протестів з вимогами, спрямованими проти Президента В. Януковича та уряду загалом. При цьому кількість протестів на підтримку ув'язненої Ю. Тимошенко була відносно невеликою.

Незважаючи на резонанс «мовної кампанії», відносна частка ідеологічних протестів лишилася фактичною такою ж, як і в попередні роки, хоч їхня абсолютна кількість також зростає. Окрім мови та інших традиційних тем конфлікту західно- та східноукраїнської ідентичностей, серед ідеологічних вимог протестів досить часто були й відверто ксенофобські та гомофобські спрямовані. Вперше за останні три роки навесні 2012 ми фіксували сплеск консервативних протестів, спрямованих проти ювенальної юстиції, «гендерної ідеології» та прав сексуальних меншин.

Під час протестів на захист громадянських прав найбільш часто піднімалися питання свавілля або бездіяльності правоохоронних органів (зокрема, хвилю протестів по різних містах України спровокувала поблажливість правоохоронців у справі жорстокого зґвалтування та вбивства Оксани Макар у Миколаєві), а також свободи слова та цензури в ЗМІ.

Таблиця 1.2. Суміщення тематик протестів у 2012 р.¹

Тематика	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права
Соціально-економічні	83%	8%	11%	17%
Ідеологічні	4%	73%	14%	6%
Політичні	9%	21%	66%	28%
Громадянські права	7%	4%	14%	55%
N	1546	858	1249	617

Таблиця 1.2 показує, наскільки часто різні тематики протестів суміщалися під час протестних подій. Порівняно з 2011 роком, у 2012 зростає ізоляція різних тематик протестів одна від одної. У 2011 р. лише соціально-економічні протести демонстрували високий рівень ізоляції (75%), а серед протестів решти категорій тематик частка подій з вимогами виключно однієї тематики складала лише від 41 до 55%. Така тенденція підкреслює рівень відчуження низових протестів через найважливіші для українців соціально-економічні проблеми від боротьби за парламентські місця провідних політичних сил в країні, від ідеологічних війн між «Сходом» та «Заходом» та від захисту громадянських прав у тому числі (хоча й дещо меншою мірою). Для порівняння, рівень суміщення з соціально-економічними протестами у 2011 році склав для ідеологічних протестів 19%, для політичних цілих 33%, а для про-

1 Жирним виділена частка протестних подій, які висували вимоги винятково з однієї категорії тематик: або ж винятково соціально-економічні вимоги, або ж винятково політичні, ідеологічні тощо.

тестів на захист громадянських прав – 26%. У передвиборчий рік цей потенціал не був реалізований для переструктурування політичної боротьби навколо соціально-економічних питань, і більшість нових протестів 2012 року з інших тематик їх не піднімали. Рівень суміщення протестів ідеологічних та на захист громадянських прав залишився майже незмінним з 2011 року (21% і 25% відповідно).

У 2012 році серед соціально-економічних протестів частіше політизувалися (тобто висували одночасно і політичні вимоги) проблеми державних соціальних виплат, комунальних послуг та земельних конфліктів.

Чисельність протестів

У середньому чисельність протестів 2012 року радше дещо впала. Зменшилася частка протестів за участі сотень учасників і зросла частка за кількості одиниць. Однак відносні показники при значному зростанні загальної абсолютної кількості протестів можуть бути оманливими. Абсолютна кількість великих акцій (понад сотню учасників) зросла порівняно з 2011 роком для всіх тематик протестів, окрім соціально-економічних. Втім, більшою мірою зростання у 2012 році відбулося саме за рахунок малочисельних протестів.

Таблиця 1.3. Повідомлена кількість учасників протестів

Чисельність	Соціально-економічні		Ідеологічні		Політичні		Громадянські права		Усі протести	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
<10	9%	10%	7%	12%	10%	14%	15%	17%	10%	13%
<100	37%	40%	36%	32%	28%	20%	38%	34%	35%	32%
<1000	20%	15%	14%	15%	24%	13%	13%	12%	18%	13%
>1000	3%	1%	3%	4%	6%	5%	2%	2%	3%	3%
Невідомо	31%	34%	39%	37%	31%	48%	31%	37%	34%	40%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	1374	1546	558	858	564	1249	391	617	2277	3636

З 98 найбільших протестних акцій в Україні 66 піднімали політичні питання, 31 ідеологічні і лише 19 та 10 соціально-економічні проблеми та питання порушення громадянських прав відповідно. 76 протестів з понад тисячею учасників відбулися за участі політичних партій або політиків. Найбільший протест – за повідомленнями близько 40 тис. учасників – першотравнева демонстрація організована Партією регіонів, «Руським блоком» та місцевою владою в Севастополі. Найбільший протест з соціально-економічними вимогами – жалобний мітинг у річницю депортації кримськотатарського народу 18 травня в Сімферополі з вимогами надання землі родинам депортованих.

Зростання кількості подій, для яких не було повідомлено чисельність навіть приблизно, теж показове, адже значна частка з них припадає на напади та інше фізичне насильство «груп невідомих» найчастіше в контексті передвиборчої кампанії. Найбільша частка подій з «невідомою» чисельністю зафіксована якраз для політичних протестів.

Учасники протестів

Таблиця 1.4. Розподіл основних учасників протестів за тематикою у 2011 р.

Тематика	Партії/ політики	Громадські організації	Винятково аполітичні неформальні ініціативи ¹	Групи невідомих	N	Усі протести
Соціально- економічні	22%	27%	44%	1%	1374	60%
Ідеологічні	58%	31%	8%	7%	558	25%
Політичні	57%	36%	13%	3%	564	25%
Громадянські права	34%	43%	25%	0%	391	17%
В усіх протестах	34%	29%	32%	3%	2277	-

Таблиця 1.5. Розподіл основних учасників протестів за тематикою у 2012 р.

Тематика	Партії/ політики	Громадські організації	Винятково аполітичні неформальні ініціативи	Групи невідомих	N	Усі протести
Соціально- економічні	19%	17%	58%	1%	1546	43%
Ідеологічні	57%	26%	11%	9%	858	24%
Політичні	52%	14%	14%	23%	1249	34%
Громадянські права	36%	24%	36%	2%	617	17%
В усіх протестах	35%	17%	35%	10%	3636	-

1 У минулорічний звіт закралася незначна, але прикра помилка з розрахунком кількості подій за участі виключно аполітичних неформальних ініціатив. В опублікований показник 36% була включена незначна кількість протестів за участі хоч і аполітичних, але точно не неформальних мистецьких, освітніх установ та підприємств.

У 2012 році зафіксовано зростання участі в протестних подіях партій або окремих політиків – досить зрозуміле із наближенням виборів. Водночас спостерігається і зміна профілю протестів за участі політичних партій: якщо у 2011 р. 39% протестів за участі партій піднімали соціально-економічні питання (втім, це небагато порівняно із середньою часткою 60% того року), то у 2012 р. лише 23% (порівняно із середнім показником 43%).

Абсолютна кількість протестів за участі громадських організацій майже не змінилася, однак різко впала їхня частка серед усіх протестів. Якщо у 2011 році громадські організації були активними учасниками та організаторами політизованих соціально-економічних кампаній («Автомайдану», кампанії «чорнобильців та «афганців»), то у 2012 році у профілі громадських організацій, навпаки, зростає частка ідеологічних протестів з 26% до 35% (через активне долучення до «мовної» кампанії деяких громадських організацій, зокрема, «Просвіти»), натомість частки решти тематик впали – і найбільше для соціально-економічних протестів (від 57% до 42%).

На цьому фоні зафіксовано зростання кількості протестів за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив, причому найбільшою мірою серед соціально-економічних протестів та протестів за громадянські права. Абсолютна більшість соціально-економічних протестів відбулася без участі жодної партії, профспілки, громадської організації, непартійної політичної групи. Причому якщо у 2011 р. майже всі (84%) протести за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив піднімали соціально-економічні питання, то в 2012 р. їх стало 70%, при цьому зростає їхня участь у протестах з іншими тематиками.

Ми вже згадували про загрозову тенденцію збільшення частки протестів, здійснених «групами невідомих». У 2012 р. таким був кожен десятий протест, а серед протестів з політичними вимогами – майже кожен четвертий. Найчастіше «невідомі» скоювали незаконні та/або насильницькі дії: графіті та написи на офісах і пам'ятниках, фізичні напади, побиття, завдання матеріальної шкоди, вандалізм, погрози, підпали, в яких не варто було «світити» поважні політичні сили.

Тактика протестів

У 2012 році зафіксовано зростання конфронтаційних та особливо насильницьких протестних дій. Кожна десята протестна подія була насильницькою. Ким, проти кого і з якого приводу застосовувалося насильство?

Зростання частки конфронтаційних та насильницьких дій зафіксоване по всім групам тематик, але найбільше по політичним конфліктам. 19% і 17% політичних протестів мали конфронтаційну або насильницьку тактику порівняно з 7% і 3% у 2011 р. Загалом абсолютна більшість (62%) насильницьких протестів стосувалася політичної боротьби.

Таблиця 1.6. Тактика протестів

Тактика	2010	2011	2012
Конвенційна	78%	82%	72%
Конфронтаційна	15%	14%	18%
Насильницька	7%	4%	10%
Разом	100%	100%	100%
N	2305	2277	3636

58% насильницьких дій здійснювалися «групами невідомих», що ледь не вдвічі перевищує показник 2011 року – 32%. У значно меншій частці насильницьких подій (18%) була повідомлена участь політичних партій (22% у 2011 році). Лише у 6% була повідомлена участь громадських організацій (4% у 2011 році). Значно меншою мірою насильство у 2012 році здійснювалося неформальними аполітичними ініціативами громадян (13% проти 22%).

Найчастішим об'єктом насильницьких протестів у 2012 році були політичні партії: 50% насильницьких дій були спрямовані саме проти них (у 2011 р. лише 22% насильства). Значно менша частка насильства припадає на правоохоронні органи: у 2012 р. всього лише 3%, що по абсолютній кількості дорівнює 10% у 2011 р. Найчастіше це реакція на насильницькі дії з боку правоохоронних органів, викликаних конфронтаційними діями протестувальників. У 9% насильство здійснювалося проти приватних компаній та їхніх охоронців (8% у 2011 р.), у 5% проти місцевої влади (так само у 2011 р.), і лише 3 насильницьких протести проти центральних органів державної влади (4 події у 2011 р.).

З профілем насильницьких подій сильно контрастує профіль конфронтаційних протестів. 48% конфронтаційних протестів стосувалися соціально-економічних питань, що навіть перевищує середню частку для всіх протестів, і 36% стосувалися політичної боротьби (лише трошки вище середнього значення). Конфронтаційні протести рідко суміщалися з тематикою ідеологічних війн та громадянських прав – у 15% і 10% відповідно.

Найчастіше конфронтаційні протести здійснювали неформальні аполітичні ініціативи (у 46%, у 2011 р. – 52%). Зафіксовано також значне зростання конфронтаційних дій за участі «груп невідомих» (23% проти 8% у 2011 р.). Ще у 20% конфронтаційних дій у 2012 р. приймали участь політичні партії або окремі політики (12% у 2011 р.).

Значно частіше насильницькі конфронтаційні дії були спрямовані проти приватних підприємств та їхніх охоронців (21% у 2012 р. та 24% у 2011 р.), місцевої

влади (21% та 24%), центральної влади (15% та 14%), правоохоронних органів (10% та 8%). Також у 2012 році значно зросла частка конфронтаційних дій, спрямованих проти політичних партій або політиків (з 7% у 2011 р. до 21%).

Отже, зростання насильства у 2012 році відбулося насамперед за рахунок незаконних дій груп найманців з метою тиску на політичних конкурентів напередодні парламентських виборів. Поки що воно не свідчить про перехід до насильства низових протестів неформальних ініціатив та громадських організацій. У разі ігнорування вимог конвенційних протестів вони вдаються радше не до насильства, а до конфронтації – спроби тиску на опонентів без нанесення безпосередньої шкоди людям або майну.

Цілі протестів

Всупереч революційним очікуванням, частка протестів з критикою органів центральної влади у 2012 р. суттєво зменшилася, хоч і дещо зросла в абсолютній кількості. Причому для соціально-економічних протестів частка подій з критикою центрального уряду зменшилася вдвічі (з 36% у 2011 р. до 18% у 2012 р.). Натомість зросла кількість і частка соціально-економічних протестів з критикою приватних компаній – від 18% до 28% – що свідчить як про посилення боротьби громадян за власні інтереси на місцях, так і про деполітизацію соціально-економічних протестів.

Таблиця 1.7. Тематика протестів за адресатами вимог

Адресати вимог	Соціально-економічні		Ідеологічні		Політичні		Громадянські права		Усі протести, % (N)	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Центральний уряд	58%	39%	30%	36%	29%	23%	20%	18%	15% (333)	13% (458)
Місцева влада	81%	73%	11%	15%	18%	15%	11%	9%	38% (871)	29% (1051)
Приватна компанія	99%	94%	3%	2%	0%	5%	1%	2%	3% (76)	3% (95)
Державне/ко-мунальне підприємство	98%	90%	5%	1%	2%	6%	7%	10%	2% (45)	2% (68)
Правоохоронні органи	31%	31%	21%	6%	20%	23%	63%	67%	6% (126)	8% (286)
Суди	30%	41%	17%	4%	40%	36%	29%	46%	3% (70)	4% (136)
Усі протести	60%	43%	25%	24%	25%	34%	17%	17%	100% (2277)	100% (3636)

Таблиця 1.8. Тематика протестів за об'єктами критики

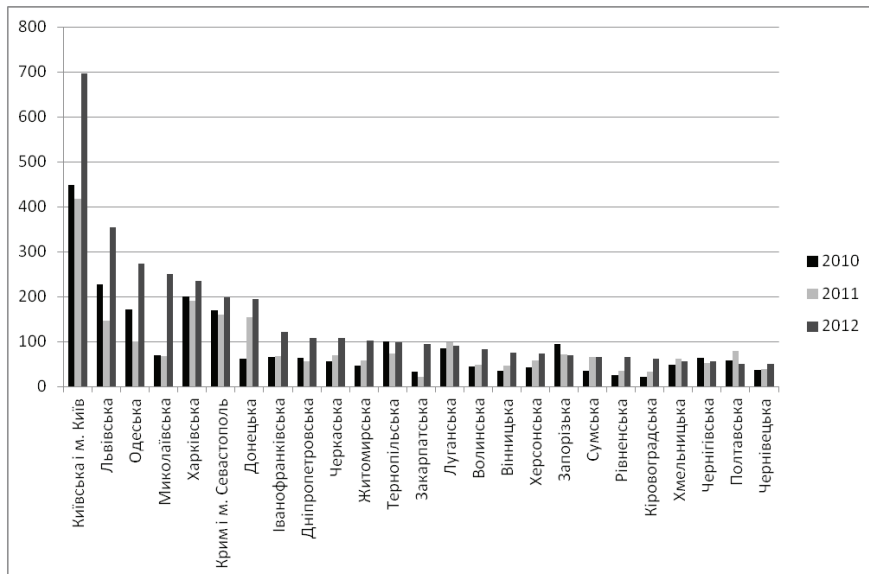
Об'єкти критики	Соціально-економічні		Ідеологічні		Політичні		Громадянські права		Усі протести, % (N)	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Центральний уряд	59%	27%	25%	36%	44%	46%	18%	19%	37% (833)	28% (1027)
Місцева влада	82%	74%	11%	10%	14%	23%	13%	11%	25% (574)	21% (777)
Приватна компанія	98%	95%	3%	3%	0%	4%	4%	4%	11% (253)	13% (459)
Державне/ко-мунальне підприємство	99%	93%	0%	2%	0%	3%	11%	8%	3% (76)	3% (119)
Правоохоронні органи	23%	22%	25%	6%	18%	32%	79%	69%	6% (146)	10% (352)
Суди	17%	31%	11%	7%	64%	37%	31%	52%	4% (94)	3% (109)
Партія/політики	18%	6%	59%	20%	38%	83%	6%	8%	3% (79)	15% (552)
Усі протести	60%	43%	25%	24%	25%	34%	17%	17%	100% (2277)	100% (3636)

Таблиці 1.7 і 1.8 дозволяють побачити характер протестних вимог, які адресувалися та через які критикували різноманітні цілі протестів. У минулому році до центральних органів влади значно менше зверталися та менше критикували з приводу соціально-економічних питань, водночас зросла частка звернень та критики з приводу ідеологічних. Натомість місцева влада все більше ставала об'єктом політичного протистояння напередодні виборів. Новою тенденцією стали частіші звертання й критика судових органів з приводу соціально-економічних конфліктів та громадянських прав.

Географія протестів

Абсолютна кількість протестів зросла в усіх регіонах і зменшилася лише в декількох областях: Луганській, Запорізькій, Сумській, Хмельницькій та особливо у Полтавській (на 29 подій).

Графік 1.2. Кількість протестів за областями

Таблиця 1.9. Регіональний розподіл протестних подій¹

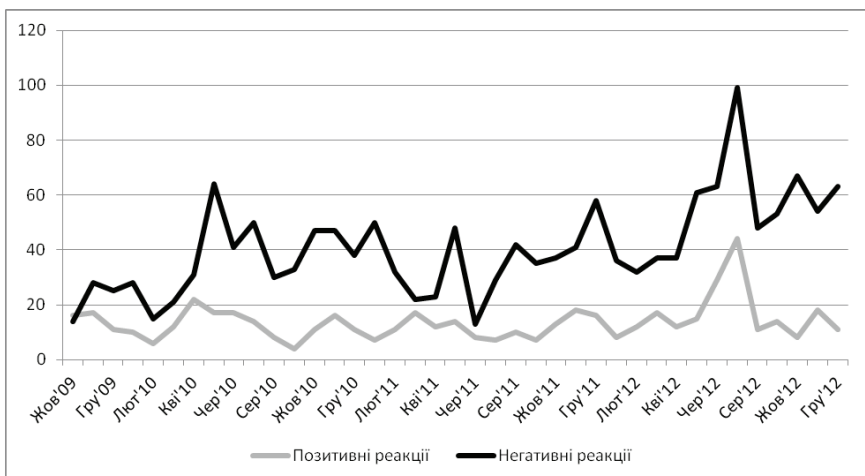
Регіон	2010	2011	2012
Центральний	35%	39%	35%
Східний	22%	25%	19%
Південний	20%	17%	22%
Західний	23%	19%	24%
Разом	100%	100%	100%
№²	2302	2274	3630

- Тут і далі у звіті Західний регіон позначає Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Чернівецьку, Волинську та Рівненську області; Центральний – Житомирську, Вінницьку, Хмельницьку, Черкаську, Кіровоградську, Полтавську, Чернігівську, Сумську, Київську області та м. Київ; Східний – Харківську, Луганську, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку області; Південний – Одеську, Миколаївську, Херсонську області, Автономну республіку Крим та м. Севастополь.
- До регіонального розподілу не включені події «загальноукраїнського» характеру, тобто такі, які в принципі неможливо було локалізувати у конкретному населеному пункті, зокрема у 2012 р. DDoS-атаки проти урядових веб-сайтів на підтримку порталу ex.ua.

Відносна частка протестів зростає у Південному та Західному регіонах. Активізація Західного регіону – наслідок «мовної» кампанії. А от у Південному регіоні зростання відбулося насамперед за рахунок Миколаївської та Одеської областей. Причому якщо в Миколаївська область стала епіцентром спочатку резонансної справи Оксани Макар та мобілізації громадян з вимогою справедливого покарання елітних гвалтівників та вбивць, а згодом насильницького протистояння в м. Первомайськ під час виборів, то в Одесі наростали соціально-економічні протести – боротьба дрібних підприємців ринків «Привоз», «Куяльник» та «7-й кілометр», акції проти приватизації пляжів, протести обманутих вкладників.

Рівень поступок та репресій

Графік 1.3. Динаміка кількості негативних та позитивних реакцій на протести

Відносна кількість як репресій, так і поступок навіть зменшилася порівняно з попереднім роком. У 2012 р. на 100 протестів припадало 18 негативних реакцій (19 у 2011 р.) та 5 позитивних (6 у 2011 р.). Однак абсолютна кількість негативних і позитивних реакцій зростає слідом за сплеском протестів. Було зафіксовано 650 негативних реакцій та 199 позитивних. Пік як тих, так і інших припадає на липень – це репресії проти «мовних» протестів і підтримка вимог до Верховної Ради скасувати «Закон про засади державної мовної політики» місцевими радами, насамперед у західноукраїнських областях.

Варто відзначити, що після спаду «мовного» протистояння рівень негативних реакцій не повернувся на попередній рівень, стаючи складовою досить брудної передвиборчої кампанії.

***

2011 рік був відзначений кількома загальнонаціональними, часто політизованими масовими кампаніями на захист найнагальніших соціально-економічних інтересів громадян. Позаминулий рік почався з продовження протестів дрібних підприємців проти нового Податкового кодексу в кампанії «Автомайдан», яка розширила спектр критики ледь не на всі законодавчі ініціативи влади. Згодом у безрезні педагогічні працівники добилися обіцянок 20% підвищення заробітної плати. Завершувався рік масштабною кампанією пільговиків за збереження державних гарантій, що висунула вимоги розпуску Верховної Ради, відставки уряду та Президента.

У минулому 2012 році, не зважаючи на рекордну кількість протестних подій, ми не стали свідками кампаній подібного масштабу та подібного поєднання соціальних та політичних вимог. Передвиборчі можливості не були використані для системної критики соціально-економічної політики уряду. У низових рухів ще немає достатньо ресурсів для формування та підтримки репрезентації своїх інтересів на політичному рівні, а опозиційним силам виявилось простіше і надійніше в черговий раз розіграти на пару з владою карту мовних війн для забезпечення парламентських місць.

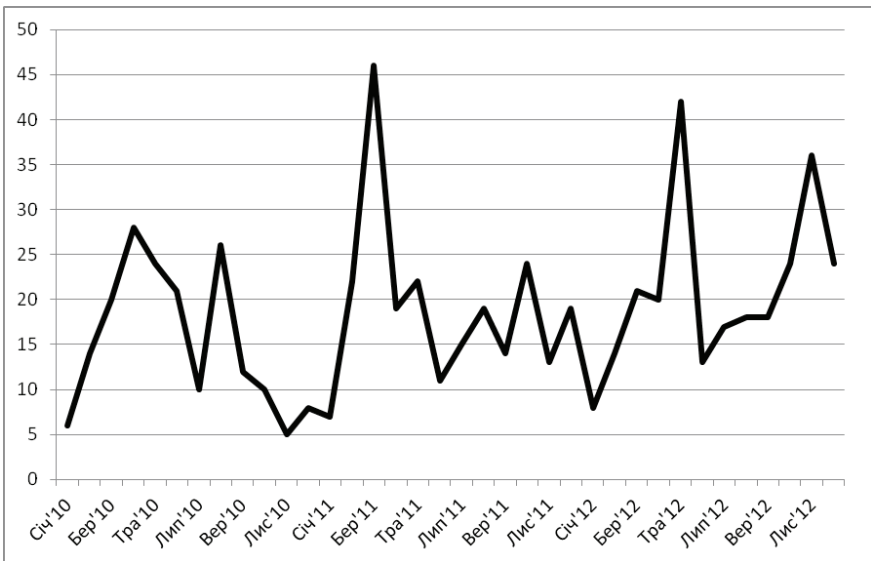
Соціально-економічні протести 2012 р. виявилися менш чисельними, більш розпорошеними, менш організованими та менш політизованими, ніж попереднього року. Однак саме наростання їхньої абсолютної чисельності непрямым чином свідчить про поширення осередків незадоволення та готовності і можливостей громадян захищати свої інтереси колективною дією. Чи зможуть низові соціальні рухи повторити та розвинути успіх вищезгаданих загальнонаціональних масових мобілізацій, на даний момент критично залежить від накопичення ресурсів для протестів, насамперед соціально-організаційних ресурсів – тісних мереж солідарності, через які відбувається мобілізація, сильних колективних ідентичностей, які поєднують групи людей та задають спільне уявлення, хто такі «ми» і в чому полягають наші колективні інтереси, та міцних організацій, здатних для ефективної координації колективної роботи. У цьому контексті зменшення частки участі громадських організаціях у протестах взагалі та у соціально-економічних протестах зокрема, разом із поширенням політичного насильства руками найманців виглядають найбільш загрозливими тенденціями минулого року.

РОЗДІЛ 2. ПРОТЕСТИ НА ЗАХИСТ ПРАВ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПЕРЕХОДЯТЬ У ЗАХИСТ

У цьому розділі аналізуються протести на захист прав найманих працівників та протести трудових колективів на захист своїх інтересів¹. У 2012 році кількість цих протестів зросла абсолютно з 231 до 255. Але у відносному вимірі це десятивідсоткове зростання – не активізація на захист прав найманих робітників, а навпаки. Адже загальна кількість протестів в Україні за рік зросла на 60%. У порівнянні з цим зростанням протести на захист прав найманих робітників у 2012 році переживали стагнацію.

Графік 2.1. Динаміка протестів на захист найманих працівників

1 Сюди не включені протести трудових колективів, які виступають просто на захист власника чи керівника підприємства.

Для відносно рівномірної динаміки протестів найманих працівників за період моніторингу характерні передбачувані спади активності у зимовий та літній період. Конкретні ж піки протестів найманих працівників пов'язані із окремими протестними кампаніями та галузевими підйомами невдоволених виступів. Підйом у березні 2011 року став результатом накладання протестів педагогів за підвищення зарплатні та кампанії «Автомайдан», учасники якої, серед іншого, критикували фактично всі масштабні ініціативи влади, в тому числі і проект нового Трудового кодексу.

У 2012 було зафіксовано вже два сплески протестів найманих працівників – у травні та у жовтні-грудні. Травневий сплеск став наслідком як першотравневої активності переважно з боку парламентських «лівих» партій та непарламентських груп і організацій лівих активістів, так і виступів останніх разом з ліберальними союзниками за свободу мирних зібрань та проти проекту нового Трудового кодексу. Пік виступів найманих працівників наприкінці 2012 року пов'язаний із протестами працівників комунальних підприємств проти затримки з виплатами, яка виникла в результаті ненадходження коштів у регіони з центру. Тоді голова Профспілки освіти та науки заявив, що на виплати бюджетникам не вистачає 10 мільярдів гривень. Із них близько 4,4 мільярдів на заробітну платню працівникам освітньої галузі та галузі охорони здоров'я. Очевидно, що після виборів із грошима в бюджеті було туго.

Таблиця 2.1. Учасники протестів на захист найманих працівників (за формою власності)

Форма власності		Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Протести найманих працівників, 2012
Підприємства державної та комунальної форм власності	Державні освітні заклади	0%	13%	4%
	Комунальні транспортні підприємства	17%	8%	4%
	Державні заклади охорони здоров'я	1%	5%	3%
	Інші державні та комунальні підприємства	20%	21%	35%
Підприємства недержавної форми власності		38%	25%	42%
Інші (акції солідарності, акції партій та профспілок, акції працівників підприємств різної форми власності)		25%	28%	13%
Разом		100%	100%	100%
N		184	231	255

Як видно з Таблиці 2.1, у 2012 році попередні хвилі протестів бюджетників пішли на спад, хоча й не зникли зовсім. Це стосується і протестів працівників освіти та охорони здоров'я, підйом активності яких можна було спостерігати у 2011 році, і протестів працівників комунальних транспортних підприємств, сплеск невдоволення яких стався у 2010 році. Однак загальна активність серед працівників державних і комунальних підприємств фактично не знизилася – 46% у 2012 проти 47% у 2011 році. Щоб зрозуміти, звідки ж взялася ця висока активність на фоні спаду попередніх хвиль, варто ще трохи розгорнути 35% із категорії протестів працівників «інших державних та комунальних підприємств» у 2012 році. Якщо залишити осторонь заводи, то ще 5% протестів стосувалися спорту (цей відсоток частково перетинається з освітніми протестами) – це протести муніципальних футбольних клубів та спортивних шкіл – в основному проти рейдерства і недостатнього фінансування. Ще 5% протестів найманих працівників складають протести працівників культури – колективів театрів, музичних шкіл та оркестрів. Їхні проблеми ідентичні проблемам спортивної сфери. Нарешті, 3% протестів відбулися за участі науковців, які провели доволі успішну всеукраїнську кампанію проти скорочення фінансування науки.

Можна сказати, що у 2012 році не було окремих справді масштабних (за кількістю протестів) протестних кампаній бюджетників однієї галузі. Але загальна кількість їхніх виступів не зменшилась, охопивши більше бюджетних сфер. Іншими словами, у 2012 році, окрім виробничих державних підприємств, проблеми, викликані хронічним недофінансуванням, загострюються фактично в усіх невиробничих бюджетних сферах.

Також у 2012 році відбувся значний підйом протестів на приватних підприємствах, серед яких були як невеликі цегельні заводи та пекарні, так і великі промислові та легкопромислові об'єкти типу Сумського ливарного заводу та Моршинського і Миргородського заводів мінеральних вод.

Очевидні пояснення змін у тематичних характеристиках протестів найманих працівників випливають із їхньої загальної динаміки. Падіння кількості протестів довкола питань освіти – із закінченням всеукраїнської мобілізації педагогів, яка мала місце у березні 2011 року. Падіння частки протестів щодо соціальних виплат пов'язана із закінченням виступів пільговиків, під час яких також піднімалися питання трудових прав. Зростання частки протестів довкола браку фінансування викликане поширенням невдоволення на різні сегменти невиробничої бюджетної сфери, які у 2012 році зіткнулися із нестачею бюджетних коштів.

Нестача бюджетних коштів та недофінансування тісно пов'язані із зарплатною заборгованістю – основною проблемою, проти якої протестували наймані працівники у 2012 році. Цікаво, що згідно з даними Державної служби статистики¹, зарплат-

---

1 Щомісячні дані доступні на сайті Державної служби статистики України за посиланням: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця 2.2. Тематика протестів на захист найманих працівників

Тематика	Конкретні теми	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Протести найманих працівників, 2012
Соціально-економічні	Затримка зарплатні	48%	35%	47%
	Права найманих працівників	34%	34%	28%
	Закриття підприємства	7%	15%	13%
	Брак фінансування	2%	5%	10%
	Рейдерське захоплення	2%	7%	7%
	Вимоги підвищення зарплатні	2%	16%	6%
	Соціальні виплати	0%	8%	2%
	Освіта	0%	13%	2%
	Інші соціально-економічні	3%	29%	25%
Політичні	Проти уряду та місцевої влади, а також їхніх представників	1%	9%	4%
	Інші	0%	0%	2%
Громадянські права		3%	7%	5%
Ідеологічні		0%	7%	2%
N		184	231	255

на заборгованість постійно скорочується. З 1 січня 2012 по 1 січня 2013 року – на 8,6%. Очевидно, що причину збільшення протестів проти заборгованості слід шукати глибше. Перш за все, логіка підказує, що сама наявність невиключеної зарплати є приводом для протесту, навіть якщо її розмір на загальнодержавному рівні зменшується. А детальніший розгляд структури боргу перед найманими працівниками показує, що у деяких галузях економіки він у 2012 році не тільки не скоротився, а й виріс. Наприклад, станом на 1 січня 2013 року у порівнянні з 1 січня 2012 року розмір невиключеної зарплатні у сфері транспорту та зв'язку зріс на 76,6%, у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – на 28,8%. Ще гірша картина вимальовується, якщо звернутися до даних 1 грудня 2012 року – за місяць до закінчення бюджетного року. На цей час заборгованість перед працівниками сфери транспорту і зв'язку (у порівнянні з 1 грудня 2011 року) зросла на 98,9%, у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – на 66,6%, а у сфері освіти – на 65,4%.

Збільшення частки виступів щодо затримки зарплатні та щодо браку фінансування і зменшення частки виступів за права найманих працівників та з вимогами підняти зарплатню дозволяє сказати, що протести за права найманих працівників у 2012 році мали більш реактивний, оборонний характер, ніж у 2011 році.

Таблиця 2.3. Розподіл протестів на захист найманих працівників за регіонами

Регіон	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Протести найманих працівників, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
Центральний	34%	33%	25%	35%	39%	35%
Східний	36%	37%	25%	22%	25%	19%
Південний	14%	18%	23%	20%	17%	22%
Західний	17%	12%	27%	23%	19%	24%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	184	231	255	2302	2274	3630

З Таблиці 2.3 видно, що розподіл протестів найманих працівників у 2012 році, як у порівнянні з попередніми роками, так і в порівнянні з протестами загалом, найкраще охарактеризувати одним словом – рівномірніший. Причину «вирівнювання» частки протестів найманих робітників у різних регіонах у 2012 році, ймовірно, слід шукати у галузевому розподілі протестів. Оскільки значну частину їх склали протести працівників невиконавчих бюджетних галузей економіки, які відносно рівномірно розподілені по країні, то й протести розподілялися відповідним чином. Також свою роль відіграв той факт, що значна частина протестів відбувалася на дрібних та середніх приватних підприємствах, розподіл яких також більш рівномірний – на противагу великим промисловим об'єктам.

У 2012 році, як і в попередні роки, підтверджується, що протести найманих працівників дещо чисельніші, ніж протести загалом, адже до них залучені цілі трудові колективи. Як і в попередні роки, протести довкола прав найманих працівників менш насильницькі, ніж протести загалом. Вони також є дещо більш конфронтаційними, що можна пояснити класичною формою протесту найманої праці – страйком. Їх, за даними моніторингу, у 2012 році було 42¹ – вдвічі більше, ніж попереднього року. Переважна більшість страйків стосувалася заборгованої зарплатні – її виплати вимагали учасники 31 стайку. Іншою вимогою було покращення умов праці та дотримання прав найманих працівників – її страйкарі висували в 11 випадках.

1 Окрім традиційних страйків, сюди також включено «італійські» страйки – робота з суворим дотриманням всіх інструкцій і приписів, що призводить до значного сповільнення темпу роботи.

Як видно з Таблиці 2.6, до протестів найманих працівників у 2012 році стали менше долучатися буквально всі потенційні союзники, окрім лівих організацій та ініціатив. Проблеми найманих працівників все менше хвилюють партії, які у 2012 році займалися виборами. Середній відсоток участі політичних партій або окремих політиків у протестах загалом майже не змінився. Однак їхня активність стосувалася не прав найманих працівників – передвиборча політизація каналізувалася в ідеологічні, зокрема, мовні, протести.

Таблиця 2.4. Чисельність протестів на захист найманих працівників

Чисельність	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Протести найманих працівників, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
<10	5%	7%	4%	7%	10%	13%
<100	21%	34%	40%	22%	35%	32%
<1000	22%	25%	22%	17%	18%	13%
>1000	4%	7%	3%	7%	3%	3%
Невідома	48%	27%	31%	47%	34%	40%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	184	231	255	2305	2277	3636

Таблиця 2.5. Тактика протестів на захист найманих працівників

Тактика	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Протести найманих працівників, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
Конвенційна	70%	81%	76%	78%	82%	72%
Конфронтаційна	26	19%	22%	15%	14%	18%
Насильницька	4%	1%	2%	7%	4%	10%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	184	231	255	2305	2277	3636

Падає і без того невелика зацікавленість крайніх правих у союзі з найманими працівниками. За їхні права у 2012 році виступали лише ВО «Свобода» та ініціатива «Автономний опір». Декларований ухил крайніх правих у «соціальну» проблематику поки лишається здебільшого на рівні заяв. На противагу їм, ліві беруть

стабільну участь у протестах найманих працівників. Комуністична партія України виявляла найбільшу активність у 2012 р., мабуть, не в останню чергу через передвиборчу кампанію. Окрім «лівих» партій, до протестів на захист прав найманих працівників долучалися й інші ліві організації та ініціативи: рух «Ліва опозиція», студентська профспілка «Пряма дія», об'єднання «Боротьба», Автономна спілка трудящих, рух «Трудова Харківщина». У 2012 р. ліві брали участь у протестах на захист прав найманих працівників удвічі частіше, ніж у протестах загалом.

Таблиця 2.6. Учасники протестів на захист найманих працівників

Учасники	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Протести найманих працівників, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести 2011	Усі протести 2012
Партії/політики	6%	17%	14%	30%	34%	35%
Усі крайні праві	Н. д.	6%	4%	Н. д.	20%	19%
Усі ліві	Н. д.	12%	13%	Н. д.	10%	6%
Громадські організації	5%	20%	10%	19%	29%	17%
Профспілки	22%	30%	15%	6%	7%	2%
Винятково аполітичні неформальні ініціативи	58%	48%	58%	34%	32%	35%
N	184	231	255	2305	2277	3636

Удвічі зменшилася участь громадських організацій у протестах на захист прав найманих працівників. У 2011 НУО (такі як, наприклад, Асамблея громадських організацій малого та середнього бізнесу) активно брали участь у широких соціально-економічних кампаніях на кшталт «Автомайдану», які апелювали і до проблем найманих працівників. Однак «Автомайдан» закінчився, й у 2012 році підтримка інституціоналізованими організаціями боротьби найманих працівників упала вдвічі. З цього можна зробити висновок, що у 2011 році ця підтримка була ситуативною – проблемами найманих працівників учасники «Автомайдану» переймалися в основному в рамках критики проекту Трудового кодексу як ще однієї законотворчої ініціативи влади, на опозиції до якої вони вибудовували свою протестну кампанію. У 2012 році в протестах найманих працівників найактивнішими були ліві організацій «Боротьба» та «Трудова Харківщина», а також різні об'єднання офіцерів та ветеранів.

У результаті зменшення участі партій, НУО, профспілок та крайніх правих у протестах найманих працівників у 2012 році частка протестів за участі винятково

аполітичних неформальних ініціатив (переважна більшість з яких – самі робітники) зростає, повертаючись до рівня 2010 року. Феномен зменшення цієї частки у 2011 році був пов'язаний із резонансними і широкими (за тематикою) соціально-економічними кампаніями. Ці кампанії зводили різноманітних союзників і створювали коаліції з партій, громадських організацій та профспілок. Наприклад, останні у 2011 році часом долучалися до протестів підприємців проти нового Податкового кодексу та до «Автомайдану».

Однак у 2012 році таких кампаній не було – прапор наймасштабнішої хвилі протестів перейшов від соціально-економічних до ідеологічних (мовне питання) та політичних (передвиборчі) протестів. У ідеологічних та політичних протестах зацікавленість профспілок менша з очевидних причин, що призвело до згорання їхньої активності в опозиційних акціях.

Це, звичайно ж, не пояснює факту, що участь профспілок у протестах найманих працівників у 2012 році впала вдвічі. Натомість це пов'язано зі значним збільшенням частки протестів на приватних підприємствах у 2012 році. На цих підприємствах профспілок часто немає взагалі, або ж вони ще частіше, ніж на державних підприємствах, виконують роль «посередника» між колективом і власником – «посередника», який в реальності віддає перевагу інтересам власника.

Таблиця 2.7. Поступки та репресії протестів на захист найманих працівників

Протести	Поступки (на 100 протестів)	Репресії (на 100 протестів)
Протести найманих працівників, 2010	23	10
Протести найманих працівників, 2011	12	12
Протести найманих працівників, 2012	13	9
Усі протести, 2012	5	18

Протести найманих працівників набагато частіше домагаються поступок, ніж протести загалом. Це пояснюється конкретністю, законністю та локальністю більшості вимог, які висувають наймані працівники. Ці вимоги не суперечать прямим інтересам влади різних рівнів – тому і кількість репресій проти них удвічі менша, ніж щодо протестів загалом. А деполітизація виступів за права найманих працівників, все більш захисний характер, який вони мають, та відхід від широких кампаній пояснює зменшення кількості репресій у порівнянні з 2011 роком.

Висновки

Протести за права найманих працівників 2012 року вказують на структурні проблеми у державі, яка балансує між виборами і візитами Міжнародного валютного фонду. На вимоги останнього влада намагається зменшити дефіцит бюджету. Аби не суперечити власним інтересам, вона робить це за рахунок скорочення видатків на невиробничі і несилові бюджетні сфери. Звідси хронічна проблема недофінансування, яка загострилася та поглибилася у 2012 році – на фоні чергових виборів та Євро-2012.

Із переносом уваги опозиції на ідеологічні та політичні протести, які прийшли на зміну масштабним соціально-економічним виступам попередніх років, наймані працівники втратили багатьох союзників. А разом з тим – можливість просувати пакет соціально-економічних вимог та їхню політизацію в широкій коаліції.

У результаті, втративши ресурси для наступу, протести на захист прав найманих працівників, якщо порівнювати з попередніми роками моніторингу, переживають період стагнації та переходять на більш оборонну позицію.

РОЗДІЛ 3. ПРОТЕСТИ НАВКОЛО «МОВНОГО» ПИТАННЯ: ПОЛІТИЗАЦІЯ В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

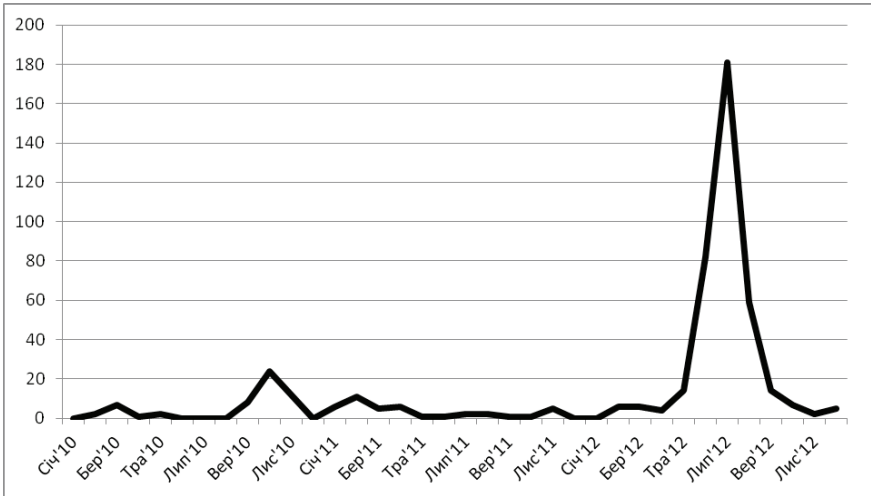
Напередодні чергових виборів в Україні мовна карта була розіграна до кінця. Якщо в попередні передвиборні роки боротьба за мову носила виключно декларативний характер, то цього разу – на фоні катастрофічного падіння рейтингів правлячої партії – влада виконала одну із найбільш ідеологічно контраверсійних обіцянок, чим спровокувала потужну хвилю протестів. Адже опозиція не мала наміру відставати у «принциповості» напередодні виборів.

У 2012 році моніторинг зафіксував рекордний сплеск мовних протестів – протестів довкола мовної політики та окремих її аспектів на загальноукраїнському та нижчих рівнях як з боку державних органів, так і з боку компаній, приватних осіб. Під мовною політикою маються на увазі реальні або декларативні спроби змінити офіційний статус мов в Україні, а також системні або окремі випадки застосування існуючої мовної політики чи її порушення.

Якщо у 2010 та 2011 роках мовного питання стосувалися лише 2% протестних подій, то у 2012 році цей показник підскочив до 10%. Тобто кожна десята акція протесту, яка відбулася в Україні у 2012 році, стосувалася мовного питання. У 2012 році було зафіксовано 380 «мовних» протестів, тобто 80% усіх протестних подій з цього питання, які були зафіксовані за весь час моніторингу, сталися минулого року. 92% цих виступів можна класифікувати як виступи на захист української мови, або ж виступи проти запропонованих владою законопроектів та прийнятого закону про мови, який розширював офіційні сфери можливого вживання російської мови і, на думку українських націоналістів, де-факто надавав їй статус другої державної.

Мовні протести можна по праву назвати партійним проривом – у 2012 році значною мірою саме через ці протести опозиційні партії каналізували свою вуличну активність. І, безперечно, мовна кампанія стала одним із фрагментів мозаїки, яка вплинула на результати парламентських виборів 2012 року – на результати опозиційних партій загалом та небувалий успіх праворадикальної партії ВО «Свобода». У цьому розділі частково будуть розглянуті ключові аспекти впливу мовної кампанії на політичні траєкторії партій. Також докладніше буде проаналізовано вплив партійної мобілізації на мовну кампанію.

Графік 3.1. Динаміка мовних протестів

Як видно з графіка 3.1., до 2012 року було зафіксовано лише один сплеск активності – восени 2010 року. Причина виникнення цієї, умовно кажучи, першої хвилі, очевидна – 7 вересня депутатами Єфремовим, Гринецьким і Симоненком у Верховній Раді зареєстровано проект Закону «Про мови в Україні» №1015-3. У відповідь громадські активісти та політики організують кампанію «Займіться ділом, а не язиком!», виступаючи проти законопроекту, який, на їхню думку, фактично надає російській статус другої державної і витісняє українську з багатьох сфер суспільного життя, таких як освіта та засоби масової інформації. Законопроект №1015-3 було відхилено і знято з розгляду 1 лютого 2011 року.

Однак, як видно з графіка динаміки, перша хвиля мовних протестів відбувалася не так, як можна було б очікувати, – більш-менш рівномірно у проміжку між вереснем 2010 – січнем 2011. У вересні було зафіксовано 8 протестів, у листопаді – 12, у грудні – жодного, і 6 протестів зафіксовані у січні 2011 року. А от у жовтні 2010 року зафіксовано 24 протести щодо мовної політики – майже стільки ж, скільки в інші вищезгадані місяці разом взяті. Причина такої цікавої динаміки дуже проста і тривіальна – у жовтні 2010 року в Україні відбулися чергові вибори до місцевих рад.

У 2011 році виборів в Україні не було і динаміка мовних протестів не вирізнялася особливими сплесками – в першій половині року протестів довкола мовного питання було трохи більше і значна їх частина стосувалася закриття україномовних шкіл у східних регіонах країни.

А от у 2012 році в Україні відбулися вибори до Верховної Ради – подія у політичному плані більш значуща за місцеві вибори. Тож і пристрасті довкола мовного питання були набагато масштабнішими. Друга хвиля мовних протестів піднялася влітку 2012 року – за три літні місяці на вулицях України було зафіксовано 322 протести, які стосувалися цього питання. Тобто 85% мовних протестів за 2012 рік відбулися саме на цій літній хвилі. Їхньою причиною був прийнятий Верховною Радою 5 червня у першому читанні Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI.

Ці дві хвилі (2010 та 2012 років), хоч і виникли не в останню чергу завдяки одному фактору – виборам, безумовно, відрізняються своєю величиною і розмахом, але також багатьма іншими характеристиками, що буде продемонстровано далі.

Таблиця 3.1. Учасники мовних протестів

Учасники	Мовні протести, 2010	Мовні протести, 2011	Мовні протести, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести 2011	Усі протести 2012
Партії/політики	64%	46%	66%	30%	34%	35%
Громадські організації	41%	32%	25%	19%	29%	17%
Винятково аполітичні неформальні ініціативи	5%	37%	18%	34%	32%	35%
N	56	41	380	2305	2277	3636

Як видно з Таблиці 3.1, мовні протести у 2010 році набагато більш політизовані, ніж протести загалом, однак у 2011 році частка мовних протестів за участі партій зменшується майже на третину. У 2012 році активність партій у мовному питанні зростає так само стрімко, як зменшилася попереднього року, і навіть перевершує активність 2010 року. Подібну динаміку легко пояснити, знову згадуючи про хронологію виборів в Україні.

Паралельно можна спостерігати скорочення участі неурядових організацій у мовних протестах 2012 у порівнянні з попередніми роками. Винятком є протести у місті Харкові, де Всеукраїнське товариство «Просвіта» та Спілка української молоді зіграли ключову роль. Хоча частка мовних протестів за участі неурядових організацій все ж залишається більшою, ніж по протестах загалом, можна робити обережні висновки про витіснення неполітизованих учасників з протестного поля довкола мовної політики. Ця теза підтверджується і зменшенням удвічі (у порівнянні з 2011 роком) частки мовних протестів за участі виключно аполітичних неформальних

ініціатив. Наприклад, більшість протестів довкола закриття україномовних шкіл у Донецькій області у 2011 році були організовані педагогічними колективами та батьками учнів самостійно.

Таблиця 3.2. Участь крайніх правих у мовних протестах

Учасники	Мовні протести, 2010	Мовні протести, 2011	Мовні протести, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
Свобода	34%	32%	36%	12%	12%	14%
Непартійні крайні праві	23%	15%	9%	10%	8%	6%
N	56	41	380	2305	2277	3636

На тлі зростаючої участі партій та падіння участі непартійних організацій цікавими є дані Таблиці 3.2, які демонструють відсутність значимого відносного зростання участі радикально правої ВО «Свободи» у мовних протестах. Однак ці дані можуть ввести в оману – нібито «Свобода» не стала брати більш активну участь у цих протестах. Навпаки – в абсолютних значеннях участь «Свободи» в мовних виступах у 2012 році зросла в десять разів. Тим не менш, відносне зростання її участі лише на 4% дозволяє зробити висновок, що левову частку збільшення участі партій у цих протестах можна віднести на рахунок правих центрис-тів, які активно виступали пліч-о-пліч зі «Свободою». Як і у випадку «Свободи», в абсолютних значеннях участь непартійних правих у мовних протестах зростає, а відносна частка їхньої участі падає. Це також можна пояснити перехопленням ініціативи партіями, що проявляється й у витісненні неформальних груп та непартійних організацій.

Таблиця 3.3. Розподіл мовних протестів за регіонами

Регіон	Мовні протести, 2010	Мовні протести, 2011	Мовні протести, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
Центральний	29%	27%	29%	35%	39%	35%
Східний	21%	44%	19%	22%	25%	19%
Південний	25%	10%	13%	20%	17%	22%
Західний	25%	20%	39%	23%	19%	24%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	56	41	380	2302	2274	3630

Якщо у 2010 році географічний розподіл протестів довкола мовного питання був доволі рівномірним, то у 2011 році він змінився на користь сходу країни. Більшість зі «східних» протестів довкола мовної політики були викликані політикою оптимізації у сфері освіти, яку проводила нова влада, і закриттям україномовних шкіл у переважно російськомовному регіоні в рамках цієї політики. У 2012 ситуація міняється, і епіцентр протестів переміщується на захід – саме там прийняття Закону «Про засади державної мовної політики» викликало найбільше виступів.

Таблиця 3.4. Чисельність мовних протестів

Чисельність	Мовні протести, 2010	Мовні протести, 2011	Мовні протести, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
<10	0%	10%	14%	7%	10%	13%
<100	43%	49%	33%	22%	35%	32%
<1000	21%	5%	17%	17%	18%	13%
>1000	2%	2%	5%	7%	3%	3%
Невідома	34%	34%	30%	47%	34%	40%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	56	41	380	2305	2277	3636

Середня кількість учасників мовних протестів у 2012 році мало відрізняється від чисельності протестів загалом. А от у порівнянні з мовними протестами 2011 року можна стверджувати про деяке збільшення середньої кількості учасників акцій у 2012. Це пов'язано зі збільшенням частки участі партій у мовних протестах 2012 року в порівнянні з 2011 (див. Таблицю 3.1). Очевидно, що партії мають ресурси для забезпечення масовості акцій.

Що цікаво, наймасовіша акція, на якій піднімалося мовне питання, була організована не «захисниками» української мови, а їхніми опонентами. Вона відбулася 1 травня у Севастополі – влада заявляла про 40 тисяч учасників, серед яких Партія регіонів та «Русский блок». Але деякі джерела писали про те, що частина учасників були працівниками бюджетних установ і прийшли на захід у «добровільно-примусовому» порядку. Проте навіть якщо робити поправку на цю інформацію, акція, на якій, між іншим, виступали за «другу страну, дружбу с Россией и русский язык», все ж залишиться найбільшою мовною протестною подією у 2012 році.

Цікавим аспектом із загальних особливостей мовних протестів 2012 року є також поширеність багатоденних акцій у цій протестній кампанії. Якщо загальна частка багатоденних протестів у 2012 році становить 5%, то в рамках мовних протестів багатоденні події проводилися вдвічі частіше – у 10% випадків. Серед них – 6 багатоденних голодних страйків, 7 багатоденних мітингів та 18 багатоденних наметових

містечок. Логіка, яка стоїть за багатоденними акціями протесту, – це логіка демонстрації своєї відданості боротьбі і готовності віддавати їй багато зусиль та ресурсів. Ресурси – як людські, так і матеріальні – були збільшені в учасників у тому числі і за рахунок вже згаданої активізації партій у мовних протестах 2012 року.

Таблиця 3.5. Тактика мовних протестів

Тактика	Мовні протести, 2010	Мовні протести, 2011	Мовні протести, 2012	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
Конвенційна	98%	98%	84%	78%	82%	72%
Конфронтаційна	0	0%	11%	15%	14%	18%
Насильницька	2%	2%	5%	7%	4%	10%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	56	41	380	2305	2277	3636

Ключовими особливостями тактики мовних протестів 2012 року, які відображені в Таблиці 3.5, є те, що їхні учасники частіше вдавалися до конвенційної, рідше до насильницької і конфронтаційної тактики, якщо порівнювати з протестами загалом. Отже, всупереч картинці з протистояння біля Українського дому, яку транслювали засоби масової інформації, незважаючи на радикальні заяви політиків-противників Закону «Про засади державної мовної політики», більшість їхніх виступів були менш радикальними, ніж протести в середньому минулого року. Причиною також є посилені участь партій, які не могли чи не хотіли розпалювати протистояння з владою насправді – видимості протистояння було для них достатньо. Роль партій у конвенційному характері мовних протестів можна легко підтвердити – адже загалом у 2012 році акції, в яких підтверджена участь партій, мали конвенційну тактику у 85% випадків, що значно більше, ніж частка конвенційних протестів у всій річній протестній активності. Варто зробити застереження, що у 2012 році зростання насильства у протестах значною мірою викликане нападами «невідомих» на політичних активістів, журналістів, кандидатів напередодні виборів. Участь партій у цих нападах, звичайно ж, переважно не підтверджується. Але об'єкти і контекст нападів дозволяють припускати, що партії вдаються до «прихованого» насильства, у той час як явно вони віддають перевагу конвенційним тактикам протесту.

Як видно з Таблиці 3.6, поступки у відповідь на мовні протести у 2012 році траплялися частіше, ніж у відповідь на протести загалом. Однак 90% цих поступок – це підтримка вимог учасників протесту з боку органів місцевої влади (в переважній більшості – місцевої влади заходу країни). Реальних і остаточних поступок, які б повністю задовольнили вимоги «захисників» української мови, вочевидь, не було. З іншого боку, учасники мовних протестів частіше зазнавали репресій, ніж учасники

Таблиця 3.6. Поступки та репресії

Протести	Поступки (на 100 протестів)	Репресії (на 100 протестів)
Мовні протести, 2010	0	4
Мовні протести, 2011	7	5
Мовні протести, 2012	8	22
Усі протести 2012	5	18

протестів загалом, причому на фоні меншої конфронтаційності мовних протестів (див. Таблицю 3.5). Це можна пояснити, перш за все, зацікавленістю влади у показовому відстоюванні своєї точки зору у цій ідеологічній передвиборчій боротьбі. Саме в мовному питанні владі найпростіше було показати своєму електорату жорсткість і принциповість, відданість передвиборчим обіцянкам.

Висновки

Ідеологічна війна довкола мовного питання напередодні виборів різко політизувала мовні протести – привабивши опозиційних правих центристів, які останніми роками разом із крайніми правими долучаються і намагаються осідлати фактично всі найбільші хвилі вуличної активності.

Через таку політизацію мовні протести у 2012 році отримують багато партійних ресурсів – як людських, так і матеріальних. Це частково робить можливим проведення тривалої кампанії зі значною часткою багатоденних акцій. Але це також робить виступи проти Закону про мови менш конфронтаційними, витісняє з протестної кампанії непартійних учасників.

Вуличне протистояння довкола мовного питання напередодні виборів остаточно цементує союз між опозиційними правими центристами та праворадикальною «Свободою», а також стає ще однією цеглинкою в електоральному успіху останньої.

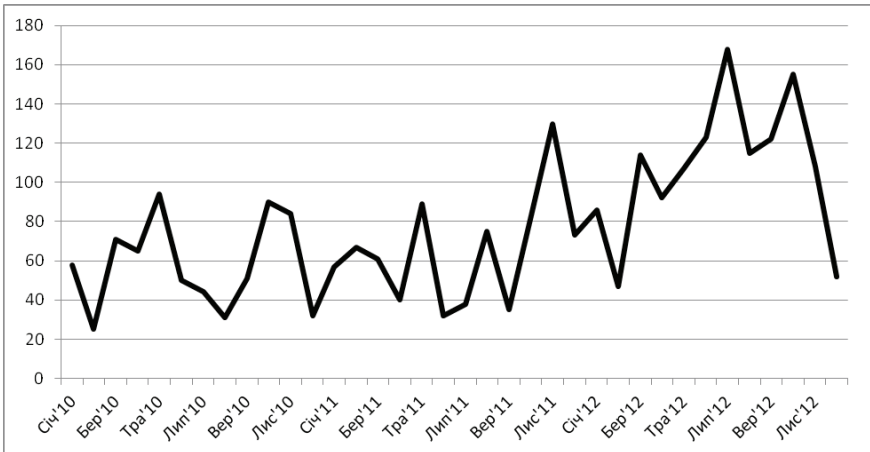
Влада ж, окрім таких-сяких електоральних дивідендів, отримує димову завісу, яка дає їй шанс під шумок прийняти, наприклад, сумнозвісний законопроект про гарантії виконання судових рішень. Саме цей законопроект у 2011 році спричинив масові протести пільговиків, до яких тоді долучалися опозиційні партії. У 2012 його прийняття пройшло майже непомітно – протести довкола мовного питання виявилися актуальнішими для опозиції напередодні виборів.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ У ВУЛИЧНОМУ ВИМІРІ: ПРОТЕСТНА АКТИВНІСТЬ ОСНОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Рік парламентських виборів не міг пройти без пожвавлення активності політичних партій, неодмінна складова якої – вуличні акції. Хоча у відносному значенні зростання партійних протестів невелике – від 30% від усіх протестів у 2010 до 34% у 2011 і 35% у 2012, абсолютна кількість акцій основних політичних гравців зросла у порівнянні з попереднім роком дуже суттєво. Перший сплеск партійних протестів у 2012 році пов'язаний з кампанією проти Закону про мови, наступний – з подіями навколо парламентських виборів. Після виборів настало очікуване затишшя.

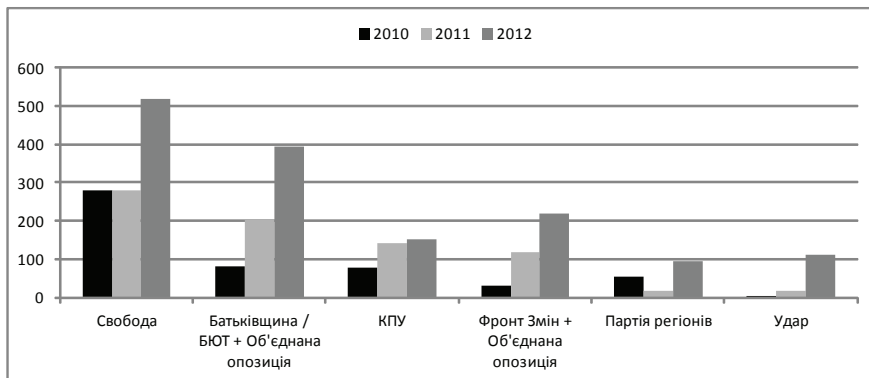
Графік 4.1. Динаміка протестів за участі політичних партій та політиків

У цьому розділі предметом аналізу буде вулична протестна діяльність 6 основних українських політичних сил – «Батьківщини» (включно з протестами «Об'єднаної опозиції» та БЮТ), ВО «Свободи», «Фронту змін» (включно з протестами «Об'єднаної опозиції»), Комуністичної партії України, Партії регіонів та УДАРУ. До протестів певної партії зараховуються й акції за участі її молодіжного крила, політиків, кандидатів та окремих її представників. Усі протести «Об'єднаної опо-

зиції» зараховуються водночас і до вуличної активності «Батьківщини», і до акцій «Фронту змін». Що стосується УДАРу, партія вийшла на політичну арену під цією назвою у 2010 році і провела тоді лише один протест, тому її діяльність буде аналізуватися з 2011 року.

Графік 4.2. Динаміка протестів основних політичних сил

Загострення вуличного протистояння проявилось не тільки у зростанні кількості протестів, але й у їхній формі. У всіх основних партій, окрім КПУ, зменшилась частка конвенційних акцій, а частка конфронтаційних, натомість, зросла. У представників Партії регіонів виявився найвищий за останні 3 роки рівень протестів із застосуванням насильницьких тактик – 16%. Попри схильність інституційних акторів обирати менш радикальні, помірні тактики, передвиборчий розпал пристрастей їх не минув.

Теми партійних протестів

Спостереження підтверджують, що в країні склався негласний порядок стосовно того, хто на які проблеми реагує. Якщо характеризувати вуличну політику основних українських партій кількома словами, ВО «Свобода» - каталізатор «ідеологічних війн», Комуністична партія України – борці за соціальну підтримку для найбідніших та найнезахищеніших, «Батьківщина», «Фронт змін» та УДАР - політичні гравці, Партія регіонів – організатор мітингів на власну честь.

Наприклад, радикальні праві на чолі зі «Свободою» намагаються реагувати на конфлікти як локального, так і всеукраїнського значення, віддаючи перевагу тим, в яких страждають інтереси дрібної буржуазії – підприємців та сільськогосподарських виробників. Але основою темою протестної активності є акції ідеологічної спрямованості з правими соратниками з приводу річниць історичних подій,

пам'ятних дат, питань мови та національної ідентичності (у 2011 році 30% усіх акцій «Свободи» були присвячені питанням українського націоналізму, а у 2012 на перше місце, набравши 27%, вийшла проблема захисту української мови). Адже в націоналістичній парадигмі соціальна несправедливість – наслідок відсутності справжньої національної держави, в якій усі сфери суспільного життя не були б окуповані «чужинцями» та «зрадниками народу». Відтак, потрібно боротися з «першопричиною», а не з наслідками – зі студентами-азіатами в українських гуртожитках, Дмитром Табачником на посаді міністра освіти, мовною політикою, ворожою інтересам українців; слід підіймати національну самосвідомість та патріотичний дух. Приземлені питання «хліба насущного» на кшталт пенсій, закриття медичних та освітніх закладів та тому подібних клопотів переважно залишаються в царині ідеологічних опонентів – лівих.

Комуністична партія України намагається виправдовувати очікування своїх виборців – передусім старшого покоління, – займаючись питаннями близькими і зрозумілими саме для цих, часто дуже бідних, людей. КПУ намагається кооперуватись із традиційною соціальною базою – пенсіонерами, пільговиками, робітниками, мешканцями південних областей. Спеціалізація КПУ – протести з приводу тарифів на комунальні послуги, цін на проїзд у громадському транспорті, розміру пенсій, затримок заробітної плати. Локальні, точкові акції з перерахованих питань чергуються з антиурядовими мітингами з оптовою критикою нового законодавства: трудового, медичного чи пенсійного. Втім, активність комуністів у рамках їхніх власних теоретично-ідеологічних засад виглядає реагуванням на симптоми без спроб підважити причину. Не про неолібералізм та глобальний капіталізм як корінь зла йдеться сьогодні на комуністичних мітингах, а про реставрацію Радянського Союзу з його атрибутами – стабільністю, дешевизною, абсолютною зайнятістю та російською мовою.

Як це трапляється з протилежностями, «Свобода» та КПУ мають, попри ідеологічний антагонізм, несподівані спільні риси в тому, що стосується особливостей їхньої вуличної політики. По-перше, посилена експлуатація історичних та ідеологічних тем. Наприклад, у 2011 році 25% усіх протестів мали ідеологічні приводи, у 2012 – 24%; в той час як у «Свободи» і КПУ 2011 року таких було 53% і 52%, а 2012 – 49% і 43% відповідно. По-друге, спільна стратегія спеціалізації у відповідності зі своїми ідейними засадами перемагає спокусливу альтернативу перетворитися на так звану «catch-all» партію, тобто універсальну та орієнтовану на якомога ширший загал.

«Батьківщина», «Фронт змін» та УДАР інакше визначають для себе точку докладання зусиль. Основна проблема, як її розуміють активісти та прихильники цих політичних сил, полягає в діючій владі. Передусім необхідно знешкодити синьо-білу команду та визволити лідерку з в'язниці, а відтак частина соціально-економічних і тим паче політичних негараздів вирішиться з часом під їхнім правильним керівництвом. Тому 60-70% протестів за участі опозиційних партій у 2012 р. містять

політичні вимоги: звільнити Юлію Тимошенко, розпустити уряд, змістити Януковича та окремих його прибічників. Ці ж партії жваво зреагували на закон про мови, але сприйнявши його під тим самим кутом зору: як зловживання владою і провокацію у виконанні Партії регіонів.

Коли йдеться про вуличну політику провладних сил, краще звернутись до дій правоохоронних органів та невідомих «спортсменів» щодо активістів-опозиціонерів. Тим, хто дедалі більше посилює вплив і контроль, традиційні мітинги та демонстрації потрібні лише для того, аби продемонструвати загалу народну підтримку.

Таблиця 4.1. Тематика протестів за участі основних політичних сил

Тематика	«Свобода»			«Батьківщина»			«Фронт Змін»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Громадянські права	9%	26%	19%	25%	24%	20%	23%	14%	12%
Ідеологічні	41%	53%	49%	14%	15%	27%	6%	31%	35%
Соціально-економічні	23%	32%	19%	26%	36%	11%	61%	25%	16%
Політичні	27%	35%	42%	35%	74%	72%	10%	76%	67%
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219
Тематика	УДАР			КПУ			Партія регіонів		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Громадянські права		38%	14%	0%	5%	3%	0%	0%	4%
Ідеологічні		63%	27%	68%	52%	43%	25%	17%	26%
Соціально-економічні		6%	31%	13%	64%	53%	23%	39%	7%
Політичні		44%	59%	19%	23%	39%	53%	61%	72%
N		16	111	79	141	153	53	18	95

У рік виборів передбачувано загострилась політично-ідеологічна боротьба, посунувши на другий план соціально-економічні теми. Що стосується протестів за громадянські права, вони, як і раніше, актуальні для тих політичних гравців, які потерпають від репресій та утисків з боку правоохоронних органів.

Регіональний розподіл

Партії диференціюються не лише за тематиками протестів, але й за регіонами їх проведення у відповідності до того, де проживає партійний електорат. У «Свобо-

ди, «Батьківщини», «Фронту Змін», УДАРу найбільша частка протестів у 2012 році припадає на центральні області (які включають Київ), у Партії регіонів - на Південь, у КПУ – на Схід. Захід у перелік не потрапив, але в західних областях проходив кожен четвертий протест «Свободи» та УДАРу.

Таблиця 4.2. Регіональний розподіл протестів за участі основних політичних сил

Регіон	«Свобода»			«Батьківщина»			«Фронт Змін»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Центральний	38%	34%	41%	29%	49%	37%	29%	33%	39%
Східний	17%	29%	20%	23%	15%	26%	32%	19%	16%
Південний	9%	9%	15%	13%	14%	18%	10%	19%	25%
Західний	37%	29%	25%	36%	22%	18%	29%	29%	20%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219
Регіон	УДАР			КПУ			Партія регіонів		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Центральний		38%	51%	24%	35%	29%	47%	44%	23%
Східний		6%	14%	32%	41%	31%	11%	28%	24%
Південний		38%	8%	34%	18%	29%	26%	17%	36%
Західний		19%	26%	10%	6%	10%	15%	11%	17%
Разом		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N		16	111	79	141	153	53	18	95

Якщо порівнювати локалізацію протестів кожної партії з регіональним розподілом усіх протестів загалом, помітно зменшення з плином часу територіальної прив'язки опозиційних партій. Тяжіння опозиції до центрального регіону – це прояв загальної тенденції за можливості проводити протести в столиці, ближче до всеукраїнських органів влади, так би мовити, на головній арені. У 2012 здебільшого зменшилась властива попереднім рокам орієнтація цих партій на західні області. «Батьківщина» провела кожен четвертий свій протест на Сході, точніше, біля Качанівської колонії, де ув'язнена Юлія Тимошенко, та біля місцевих органів влади у Харкові. Нарощування присутності опозиції в нетипових для неї регіонах має певний сенс з огляду на зростання незадоволення владою навіть там, де вона свого часу здобула підтримку. Особливо ця тактика корисна для тих партій, що ще не встигли проявити себе у владі, бо вони сприймаються як альтернатива для розчарованих виборців.

У Партії регіонів та КПУ, навпаки, як і раніше, переважають протести «на своєму полі», тобто на Сході та Півдні. Враховуючи сутність вуличної політики владної партії, а також факт, що її акції зазвичай наймасовіші, вибір місця проведення, вочевидь, зумовлюється тим, що там простіше мобілізувати адміністративний ресурс і зібрати натовпи без особливих зусиль. Що стосується комуністів, КПУ – найбільш інертна і традиційна партія серед ключових, котра мінімально змінила передвиборчі тактики боротьби, тож вона лишилась у звичних територіальних рамках.

Співпраця з громадськістю та іншими партіями

Чи не найважливішим показником успішності партії є здатність мобілізувати соціальну базу. Вибори начебто ілюструють ступінь підтримки і довіри електорату. Проте поза виборчими кабінками електорат вирішує свої проблеми самостійно.

За можливості активісти з партійних осередків намагаються реагувати на локальні конфлікти: приєднуватись до одних протестів, ініціювати інші. Але систематичної співпраці з соціальною базою в жодній партії не налагоджено. Так, у 2012 КПУ приєдналась лише до 6 зі 198 протестів за участю найманих працівників та до 1 з 66 протестів чорнобильців, хоча часто підіймала теми робітничих прав та соціальних пільг у своїх виступах. 11 із 157 протестів малого бізнесу пройшли за участі ВО «Свобода», котре позиціонує себе як захисника дрібного підприємництва. УДАР – партія, що традиційно орієнтується на киян – приєднався до 3 з 93 київських протестів з приводу незаконних забудов. Слід зазначити, що в деяких випадках журналісти могли не повідомити про всіх дійсних учасників протесту, тож є ймовірність, що показники співучасті насправді трохи вищі.

Загалом, у 2012 лише 12% протестів за участі громадськості, об'єднаної спільними інтересами (робітників, студентів, місцевих мешканців тощо), відбувались разом з партіями та політиками. Решта – окремо, навіть коли стосувались тих самих проблем. Наприклад, у січні в Донецькій області КПУ провела серію протестів проти неоліберальної політики уряду, в тому числі проти закриття медичних закладів. Напередодні в сусідньому Дніпропетровську громадяни виступали проти закриття лікарні. Ця ситуація – типова ілюстрація факту, що партії простіше організувати протест самостійно, аніж шукати кооперації із зацікавленими та постраждалими групами та проводити спільно з ними тривалу систематичну кампанію. Хоча виснажлива боротьба може принести результат там, де не мали успіху кілька точкових розрізнених протестів, за рахунок посиленого тиску на осіб із владними повноваженнями, співвідношення зусиль та результату для політичних гравців виявляється не на користь останнього. Вигідніше просто забезпечувати постійну присутність у публічному просторі з певними гаслами.

Трапляється й так, що низові ініціативи не допускають партії з символікою на свої заходи, оскільки побоюються бути фоном для їхнього самопіару або не хочуть, щоб на ставлення до акції впливало сприйняття громадськістю певної політичної

сили. Така автономія обґрунтована з огляду на поточний політичний контекст, але в довгостроковій перспективі роз'єднаність партій та активних представників громадськості – програтна стратегія для обох сторін.

КПУ – партія з найвищим показником співучасті з різними громадськими групами інтересів, він становить 17% (це можна пояснити тим, що теми її протестів більшою мірою пов'язані з соціально-економічними проблемами, котрі зазвичай виводять людей на вулицю). Найнижчий – у Партії регіонів, всього 7%. Опозиція трохи відстає від комуністів (від 11% до 16% протестів відбувались сумісно з групами інтересів), проте її сильна сторона – об'єднання партій між собою.

Чисельність учасників партійних протестів

Масовість протестів – також опосередкований показник підтримки партії. Опосередкований, тому що малочисельний протест зазвичай вказує на те, що партія обходиться силами своїх активістів, а от багатолюдний може означати як експлуатацію адміністративного та фінансового ресурсу, так і те, що партія приєдналась до чужої кампанії, зорганізованої не нею.

Помітно, що порівняно з 2010 опозиційні «Батьківщина» та «Фронт Змін» менше брали участь в акціях, що зібрали понад 1000 чоловік. Їхні протести переважно малолюдні – в середньому кілька десятків осіб. Малолюдність характерна і для ідеологічних партій – КПУ та «Свободи». А от Партія регіонів на противагу опозиції збирає понад тисячу осіб на кожній п'ятій зі своїх акцій. Наприклад, найбільший з початку 2011 року 40-тисячний мітинг у Севастополі з нагоди 1 травня, що відбувся на підтримку закону про мови, також проходив за участю ПР та її прихильників.

У 2012 році відбулися специфічні протести, що проливають світло на давно відомі, але не обговорювані широко схеми організації вуличної активності. Йдеться про протести агітаторів та найнятих мітингувальників від партій проти своїх роботодавців через невиплати гонорару. Трапляється, що та чи інша політична сила нехтує обіцянками оплатити підтримку на вулицях. За останній рік сталося 3 таких протести проти «регіоналів», один – проти УДАРу. Не можна вважати це доказом проплаченості всіх партійних протестів загалом, проте це вказує на необхідність критичного ставлення до повідомленої кількості протестувальників.

Наслідки протестів партій: успіхи та репресії

Основний приклад успіху партії – перше проходження ВО «Свобода» до Верховної Ради. Свою роль у цьому зіграла вулична політика партії: постійна активність з усіх зручних приводів, широка географія виступів і здобутий таким чином імідж непримиренних борців і захисників народних інтересів. Але найперший наслідок – постійна видимість партії не тільки на біг-бордах і в агітках,

Таблиця 4.3. Чисельність протестів за участі основних політичних сил

Чисельність	«Свобода»			«Батьківщина»			«Фронт Змін»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
<10	2%	5%	7%	3%	3%	6%	0%	6%	2%
<100	32%	36%	37%	26%	32%	33%	19%	31%	32%
<1000	19%	23%	18%	23%	36%	27%	42%	33%	25%
>1000	9%	2%	4%	19%	7%	7%	19%	5%	8%
Невідома	38%	34%	34%	30%	22%	26%	19%	25%	33%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219
Чисельність	УДАР			КПУ			Партія регіонів		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
<10		0%	6%	1%	4%	2%	8%	0%	8%
<100		38%	31%	23%	38%	47%	6%	22%	18%
<1000		25%	26%	19%	30%	20%	19%	22%	18%
>1000		6%	5%	9%	7%	8%	28%	6%	18%
Невідома		31%	32%	48%	22%	23%	40%	50%	38%
Разом		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N		16	111	79	141	153	53	18	95

що з'являються напередодні виборів і одразу зезають. Відтак, «Свобода» почала сприйматись як «бойова» альтернатива іншим партіям, що вже скомпрометували себе.

Окрім того, опозиції після парламентських виборів вдалось у кількох випадках відвоювати голоси на сумнівних дільницях або заморозити процес оголошення результатів, наприклад, на скандальному окрузі 132 в Первомайську, де справа дійшла до фізичного протистояння.

З іншого боку, протягом 2012 опозиційні партії зіткнулися із серйозними репресіями та негативними реакціями. Так, на 100 протестів «Свободи» припадало 26 негативних відповідей; для «Батьківщини» та «Фронту змін» це співвідношення – 24:100, для УДАРу – 23:100. Тоді як «Свобода» та «Батьківщина» мали справу з таким рівнем репресій ще раніше, УДАР та «Фронт змін» стали постійною мішенню тільки у 2012, коли їхня вулична активність пожвавилась. На цьому тлі КПУ здаються майже недоторканими – всього 7 репресивних дій на 100 протестів. Схоже, що комуністи не дошкуляють своєю діяльністю владі.

Висновки

В Україні склалася специфічна ситуація: при бурхливій протестній активності спостерігається значна автономія дійових осіб. Партії часто діють окремо від низових ініціативних груп, за чий інтереси виступають. Поширена практика експлуатувати «червоні дні» календаря, щоб дати медіа-привід та «засвітитися» в публічному просторі. Бракує систематичності і чіткої стратегії дій, націлених на результат. Складається враження, що вулична активність – це фасад, такий же, як привабливі агітки чи гучні заяви для преси. З одного боку, навіть така вулична політика партій сповіщає людей про наявність проблеми, наприклад, коли партії виступають проти непопулярного закону, що інакше міг би лишитися поза увагою громади. З іншого, наслідок такого стану справ – скепсис, що виникає у населення щодо протестів у цілому, оскільки вони асоціюються з партійною саморекламою.

Ця ситуація не має тенденції до покращення. У 2012 році, напередодні виборів, основні політичні сили ще більше відволіклись від соціально-економічних питань, присвятивши себе ідеологічним та політичним війнам. Різко зросла абсолютна кількість партійних протестів, конфронтація у вуличному просторі стала жорсткішою, репресії проти політичних опонентів почастішали. Проте суттєвих зрушень і змін у політичній системі та суспільному житті не трапилось. Поки інтереси партій та громадськості не зближаться, їх і не варто очікувати.

РОЗДІЛ 5. ПРОТЕСТИ КРАЙНІХ ПРАВИХ

Навряд чи буде перебільшенням твердження, що 2012 рік в Україні дав чимало приводів говорити про активність крайніх правих організацій. Несподіваний результат ВО «Свобода» на парламентських виборах 28 жовтня 2012 р. – більше 10% – показав, що націоналістичні ідеї отримують в Україні ширшу підтримку (для порівняння, на виборах 2007 року «Свобода» здобула 0,76%).

Імовірно, значну роль зіграло розчарування у інших опозиційних партіях та бажання бачити у парламенті нову, дієву силу, чії депутати не стали б перебіжчиками. Однак треба розуміти, що виборець, готовий віддати свій голос за «Свободу», не живе в інформаційному вакуумі. Відома промова Олега Тягнибока на горі Яворина, расистські заяви члена політради «Свободи» щодо делегування темношкірої співачки Гайтани як представниці України на конкурсі «Євробачення», інші публічні виступи членів партії, у яких вони висловлювали свої ксенофобські погляди – це все висвітлювалося та обговорювалося в загальнодержавних ЗМІ. Водночас в електораті «Свободи», відповідно до даних Національного екзит-полу, найбільше (у порівнянні з іншими партіями) виборців із вищою освітою (48%) та мешканців обласних центрів (47,5%)¹. Навряд чи ці люди не знайомі з риторикою партії, яку вони обирали. Це означає, що принаймні значна частина виборців «Свободи» свідомо віддала свій голос за партію, що висловлює радикальні праві гасла.

Крайні праві (або праворадикали) – це політичні організації, партії, ініціативи, що підтримують традиційні цінності, сильну державу, приділяють значну увагу етнічному фактору, виступають проти глобалізації та впливу інших держав. До таких партій, окрім «Свободи», ми зараховуємо Конгрес Українських Націоналістів (КУН), Українську Національну Асамблею – Українську Народну Самооборону (УНА-УНСО) в усіх її іпостасях, а також партію «Братство». Окрім партій, помітну роль у протест-

---

1 Результати екзит-полу: хто і як голосував – розподіл електоратів за демографічними показниками. Вибори 2012: сподіване і несподіване. Думки експертів. – Фонд Демократичні Ініціативи. – http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/rezultati-eazivaspertiv_.htm.

ній активності відіграють також неpartійні крайні праві ініціативи та організації, зокрема, «Автономний опір», «Патріот України», «Сокіл», Молодіжний Націоналістичний Конгрес (МНК), Братство св. Луки, «Тризуб».

Динаміка протестної активності

Подивимося на активність крайніх правих партій та неpartійних груп в Україні протягом останніх років (Таблиця 5.1):

Таблиця 5.1. Кількість протестів крайніх правих по роках¹

Учасник протестів	2010	2011	2012
«Свобода»	281 (12%)	280 (12%)	518 (14%)
Інші крайні праві партії	43 (2%)	56 (2%)	69 (2%)
Неpartійні крайні праві	226 (10%)	174 (8%)	210 (6%)
Крайні праві разом	477 (21%)	450 (20%)	708 (19%)
Усі партії	695 (30%)	780 (34%)	1289 (35%)
N	2305	2277	3636

Частка протестів «Свободи» у 2012 році в порівнянні з попередніми роками збільшилася незначною мірою, так само, як і частка партійних протестів. Водночас абсолютна кількість протестів за участю цієї партії значно зросла (приблизно на 85%), знов-таки – як і кількість протестів за участю партій загалом. Цей сплеск активності можна пояснити тим, що саме 2012 року відбувалися парламентські вибори, і партії потребували збільшення впізнаваності та присутності у медіа. Водночас улітку цього року відбувалася широкомасштабна кампанія проти Закону про державну мовну політику, і «Свобода» з іміджевих причин не могла не брати в цій кампанії активної участі.

Зауважимо, однак, що «Свобода» брала участь у 91 протестній дії вже по завершенні виборів (18% від загальної кількості протестів за участі партії). Разом з тим, казати, що «Свобода» не припиняє активних протестних дій і після 28 жовтня, зарано, оскільки 46 з цих подій стосувалися виборів.

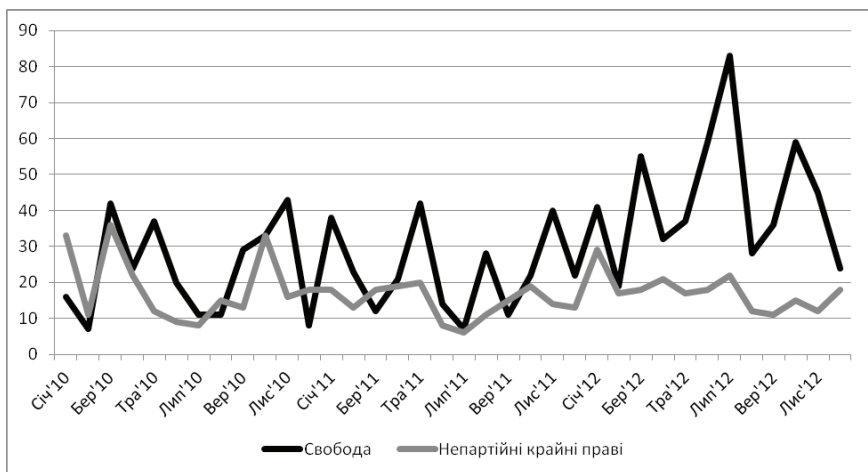
Кількість протестів для всіх крайніх правих партій протягом 2012 року була більшою, аніж у попередні роки. Водночас частка протестів, що припадає на інші такі партії, окрім «Свободи», відповідала частці 2010 року. Для партій у рік парламент-

¹ У дужках вказано частку від загальної кількості протестів протягом даного року.

ських виборів, тим більше враховуючи, що саме цього року відбувалася масштабна кампанія щодо закону про мови, це дивний показник. Утім, він пояснюється тим, що такі партії, як КУН і УНА, майже не брали реальної участі у виборах. Так, КУН йшов на вибори єдиним списком з уже дискредитованою «Нашою Україною», а УНА (на чолі з Юрієм Шухевичем) – самостійно, але набрали лише 0,08% голосів¹. Ці дані показують, що єдиною дієвою крайньою правою партією України є «Свобода».

Частка протестів неупартійних крайніх правих організацій протягом 2012 року також зменшилася. Це зрозуміло, оскільки загальне зростання кількості протестів цього року переважно було зумовлене діями партій. Якщо для партій протестна активність була способом заявити про себе та підвищити рейтинг, то неупартійні організації такого стимулу не мали. Водночас абсолютна кількість протестів цих організацій зростає в порівнянні з 2011 роком, причому це не можна пов'язати з кампанією «мовних» протестів: лише приблизно 16% протестів неупартійних крайніх правих стосувалися питання мови. Так само не можна виділити якоїсь іншої теми, яка б домінувала у цих протестних діях. Можливо, мобілізація неупартійних крайніх правих пов'язана з активізацією «Свободи»: у 53 протестах вони брали участь разом (це приблизно чверть від усіх акцій неупартійних крайніх правих), до того ж, приклад активності «Свободи» міг стати стимулом для діяльності інших сил з подібними політичними поглядами.

Графік 5.1. Динаміка протестної активності крайніх правих

1 Вибори народних депутатів України 2012. Результати у багатомандатному окрузі. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900>.

Як можна побачити на Графіку 5.1, піки активності «Свободи» і неупартійних крайніх правих не завжди збігаються. Так, за стрімкого зростання кількості протестів «Свободи» влітку 2012 року (переважно – у зв'язку з мовною кампанією) порівнюваного зростання кількості акцій неупартійних крайніх правих не відбулося – що могло б свідчити про певну байдужість цих ініціатив до «формальної» політичної боротьби. Водночас на початку 2010 року (після президентських виборів), восени того ж року (під час місцевих виборів), а також на початку 2012 року (святкування річниць Дня Злуки та битви під Крутами¹) піки активності «Свободи» та неупартійних правих радикалів співпали.

Регіональний розподіл

Традиційно вважається, що в Україні «базою» праворадикалів є західні області. Дійсно, виходячи з результатів виборів, це так. Однак якою є протестна активність правих радикалів у різних регіонах України? Подивимося на таблицю, у якій подана частка протестів крайніх правих у різних регіонах.

Таблиця 5.2. Регіональний розподіл протестів крайніх правих у 2012 р.

Регіон	«Свобода»	Інші крайні праві партії	Неупартійні крайні праві	Усі партії	Усі протести
Центральний	41%	45%	42%	36%	35%
Східний	20%	17%	11%	23%	19%
Південний	15%	15%	11%	19%	22%
Західний	25%	23%	36%	22%	24%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%
N	518	69	210	1289	3630

Насправді і «Свобода», й інші крайні праві партії, і неупартійні праворадикали найактивніше протестували у центральному регіоні (у відсотковому значенні – значно активніше, ніж партії в цілому). Перше пояснення цьому – висока протестна активність у Києві через увагу загальнонаціональних медіа. Однак насправді лише 16% протестів «Свободи» та 21% протестів неупартійних крайніх правих відбувалося у Києві². Це говорить про бажання лідерів «Свободи» та неупартійних праворадикальних організацій бути присутніми у регіонах. Для порівняння, у 2011 році в Києві пройшов 31 протест «Свободи» (11%) та 37 протестів неупартійних правих радикалів (21%) – як бачимо, кількість протестів останніх не залежить від виборів, тоді як протестів «Свободи» у рік виборів було помітно більше.

1 Хоча у 2011 році неупартійні крайні праві цим подіям приділяли мало уваги.

2 Цікаво, що перетиналися вони лише п'ять разів.

Окрім того, необхідно зауважити велику кількість протестів «Свободи» у східних та південних регіонах (значну частину своїх акцій проводили там і інші праворадикальні партії, однак абсолютна кількість цих акцій є досить невеликою). Сумарно цих протестів було проведено майже в півтора рази більше, ніж на Західній Україні. Спробуємо порівняти регіональний розподіл протестів «Свободи» за 2012 рік з розподілом 2010 та 2011 року.

Таблиця 5.3. Регіональний розподіл протестів ВО «Свобода» по роках

Регіон	2010	2011	2012
Центральний	38%	34%	41%
Східний	17%	29%	20%
Південний	9%	9%	15%
Західний	37%	29%	25%
Разом	100%	100%	100%
N	281	280	518

З Таблиці 5.2 ми дізналися, що і сьогодні частка протестів «Свободи» у Східній та Південній Україні є меншою, ніж серед партійних протестів в цілому. Водночас кількість акцій «Свободи» у східних областях України різко зросла у 2011 році, а на Півдні стрибок показників з 2011 до 2012 року був ще більш різким. Цікаво, що відсоток протестів на Сході у 2011 році був таким самим, як на Західній Україні, і вищим, ніж протягом 2012 року, хоча з жодною специфічною кампанією це пов'язати не можна. Також ми бачимо стабільне зменшення відсотку протестів «Свободи» на Західній Україні. Загалом ця таблиця дозволяє нам говорити про те, що охоплення «чужих» територій за рахунок протестів – це елемент свідомої стратегії партії; результати виборів 2012 року, на яких «Свобода» набрала чимало голосів у Східній та Південній Україні, доводять, що ця стратегія спрацювала. Так, «Свобода» набрала 5.19% у Дніпропетровській області і 4.71% у Херсонській. Навіть у традиційно проросійських регіонах – в Луганській, Донецькій областях та в Криму – партія набрала більше 1% голосів¹.

Тактика протестів

Схильність до тих чи інших тактик протесту є різною у різних праворадикальних сил. Приміром, такі ініціативи, як «Автономний Опір», звинувачують «Свободу»

1 Вибори народних депутатів України 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу в межах регіонів України. Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Свобода». – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wr302?PT001F01=900&pf7171=71>.

в тому, що ця партія по суті є системною. При цьому й ті, й інші критикують решту крайніх правих партій за те, що вони загалом рідко вдаються до протесту, і цей протест рідко є неконвенційним.

Для того, щоб відповісти на питання, чи ці закиди є справедливими, розглянемо таблицю з розподілом за тактикою акцій крайніх правих, а також партій в цілому та протестів в цілому.

Таблиця 5.4. Тактика протестів крайніх правих

Тактика	«Свобода»		Непартійні крайні праві		Інші крайні праві партії		Усі партії		Усі протести	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Конвенційні	93%	87%	78%	76%	96%	99%	93%	85%	82%	72%
Конфронтаційні	4%	8%	15%	15%	2%	1%	5%	10%	14%	18%
Насильницькі	3%	5%	7%	9%	2%	0	2%	5%	4%	10%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	280	518	174	210	56	69	780	1289	2277	3636

Можна помітити, що непартійні крайні праві за часткою неконвенційних протестів близькі до середніх показників для усіх протестів. Різниця з іншими крайніми правими партіями, які майже не вдаються до неконвенційних форм протесту, вражає – тим більше, що, приміром, «Братство» відоме саме завдяки своїй протестній активності.

Щодо «Свободи», то ми бачимо, що частка неконвенційних дій була значно меншою у 2011 році, коли не відбувалися ані місцеві, ані загальнонаціональні вибори (це саме характерно і для партій в цілому). Водночас серед протестів «Свободи» як у 2011, так і у 2012 році сумарна частка неконвенційних протестів навіть менша, ніж загалом серед партій, і значно менша, ніж серед непартійних крайніх правих. Таким чином, враховуючи, що частка насильницьких протестів у «Свободи» приблизно рівна частці таких протестів серед усіх партій загалом, ми бачимо, що у радикалів дійсно є підстави вважати цю партію «системною».

Загалом наведені дані радше підтверджують те, що «Свобода» більш схильна до конвенційної діяльності, а на неконвенційні дії радше йде заради власних інтересів. Насильницькі, радикальні дії можуть відвернути від партії прихильників, що могло б нашкودити її рейтингу. Водночас «Свобода» до радикальних дій готова, що продемонструвала виборча кампанія: зокрема, саме свободівці брали

активну участь у відстоюванні результатів на спірних округах у Києві. Зауважимо, однак, що 25 з 70 неконвенційних протестів «Свободи» (близько 36%) стосувалися саме виборів – тобто безпосередніх інтересів партії та її виборчого «табору». У цих подіях на боці протестувальників брали участь **лише** прихильники «Свободи» та Об'єднаної опозиції. Імовірно, що, потрапивши до парламенту, «Свобода» використовуватиме неконвенційний протест як інструмент піару, але лише в тих випадках, коли це не призведе до іміджевих втрат.

Виходячи з наявних даних, не варто очікувати у рік, коли не відбуваються загальнонаціональні вибори, високої конфронтаційної активності «Свободи». Зокрема, протягом двох місяців після виборів «Свобода» провела лише п'ять неконвенційних протестів, що не стосувалися підсумків виборчих перегонів (з них два – в Києві у дні першої сесії Верховної Ради нового скликання, що могло означати прагнення привернути увагу медіа).

Нарешті, теза про те, що інші праворадикальні партії України, окрім «Свободи», майже не вдаються до неконвенційних форм протесту, підтверджується даними за 2011 та 2012 рік.

Тематика протестів

Можна припустити, що протести правих радикалів з чотирьох тем – соціально-економічні, ідеологічні, політичні, громадянські – найбільшою мірою стосуються саме ідеології. Порівняємо розподіл протестів праворадикалів за тематикою із загальним розподілом 2012 року. У даній таблиці протест, проведений і «Свободою», і непартійними крайніми правими, враховується для обох учасників.

Таблиця 5.5. Тематика протестів крайніх правих

Тематика протестів	«Свобода»		Непартійні крайні праві		Усі партії		Усі протести	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Соціально-економічні	32%	19%	27%	14%	39%	23%	60%	43%
Ідеологічні	53%	49%	54%	54%	42%	38%	25%	24%
Політичні	35%	42%	30%	36%	42%	50%	25%	34%
Громадянські права	26%	19%	29%	25%	17%	17%	17%	17%
N	280	518	174	210	780	1289	2277	3636

Як бачимо, ми можемо підтвердити, що протести праворадикалів є більшою мірою ідеологічними, аніж протести загалом. Варто, однак, зауважити, що протести цієї групи

акторів також більшою мірою присвячені політиці та громадянським правам, ніж протести в цілому. При цьому найбільшу увагу серед крайніх правих політиці приділяє, як і варто було очікувати, «Свобода». Водночас протести «Свободи» меншою мірою присвячені політичним темам, ніж протести партій в цілому. Варто також зауважити, що у рік виборів значно політизувалися акції непартійних праворадикалів.

«Свобода» проводить помітно менше протестів, присвячених соціально-економічним питанням, аніж навіть партії в середньому. При цьому найбільше таких протестів партія провела у рік між місцевими та парламентськими виборами (2011), тоді як у 2010 році лише 23% акцій партії стосувалися соціально-економічних питань. Це можна пояснити проведенням виборчої кампанії і спрямуванням протестної активності партії саме на неї: так, протягом 2011 року політичних протестів «Свобода» провела лише 35%. До того ж, враховуючи загальне зростання кількості протестів «Свободи» у 2012 році, яке, вірогідно, було заплановане партією, логічно виглядає «спеціалізація» цих протестів перед виборами: оскільки неможливо проводити безкінечно багато акцій, раціонально обирати ті теми, які дозволять «Свободі» виділитися. Сил, які проводять соціально-економічні протести, багато, а от потужна ідеологічна партія праворадикального спектру – лише одна.

Водночас «Свобода» в межах загальної стратегії розширення присутності партії не припиняє – і навряд припинить – проводити і акції протесту, що стосуються тих питань, які прямо зачіпають інтереси громадян (тобто соціально-економічних та громадянських проблем). Закріплення за собою ідеологічного фронту (майже третина всіх ідеологічних протестів в Україні за 2012 рік припадає на протести за участі «Свободи») було, як показали вибори, успішним – зараз часто говорять про те, що виборці віддали голоси за ідеологічну силу. Разом з тим без практичних дій на захист інтересів громадян «Свобода» не зможе втримати свій рейтинг. Хоча дії на рівні Верховної Ради матимуть найбільший суспільний розголос, для збереження образу реально присутньої у фізичному просторі партії «Свободі» було б доцільно проводити більше акцій неідеологічного характеру.

Вірогідна причина більшої активності крайніх правих партій поза Західною Україною може полягати в тому, що переважна більшість їхніх протестів ідеологічний характер. Проведення ідеологічних акцій там, де цю ідеологію підтримує значна кількість населення, навряд чи може бути ефективним з точки зору рекрутування нових прихильників та стратегії популяризації, і не допоможе партії «виділитися» серед конкурентів.

Чисельність протестів

Ще одним важливим аспектом протестної діяльності праворадикалів у 2012 році, який необхідно проаналізувати, є чисельність їхніх акцій. Порівняємо розподіл акцій непартійних крайніх правих та «Свободи» у 2011 та 2012 роках:

Таблиця 5.6. Чисельність протестів крайніх правих

Чисельність	2011		2012		Усі протести, 2011	Усі протести, 2012
	«Свобода»	Непартійні крайні праві	«Свобода»	Непартійні крайні праві		
<10	5%	9%	7%	12%	10%	13%
<100	36%	29%	37%	32%	35%	32%
<1000	23%	16%	18%	13%	18%	13%
>1000	2%	1%	4%	1%	3%	3%
Невідомо	34%	45%	34%	41%	34%	40%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	280	174	518	210	2277	3636

Ми бачимо, що, всупереч загальній тенденції до збільшення подій з невідомою кількістю учасників у 2012 році, як у «Свободи», так і у непартійних крайніх правих такого збільшення не відбулося. Це може говорити про якісне висвітлення акцій праворадикалів у медіа, незважаючи на збільшення кількості цих акцій – що, у свою чергу, є показником уваги засобів масової інформації до їхніх дій. Водночас, значно збільшилася і кількість нападів груп невідомих, яких були підстави асоціювати з цими політичними силами.

Окрім того, всупереч загальній тенденції, зросла (нехай і не надто помітно) частка протестів за участі декількох десятків осіб. Це відбулося за рахунок зменшення частки великих акцій – за участі декількох сотень, яке, у свою чергу, відповідає загальноукраїнській тенденції. Так само їй відповідає збільшення кількості дрібних протестів (до десяти осіб). Враховуючи, що саме 2012 року відбувалися вибори та масштабна мовна кампанія, «подрібнішання» акцій може здатися неочікуваним. Однак не можна забувати, що абсолютна кількість протестів за участі як «Свободи», так і непартійних правих радикалів, помітно зросла – і, схоже, це зростання відбулося саме за рахунок невеликих акцій.

Щодо найбільших акцій (таких, у яких бере участь більше тисячі громадян), то 2012 року таких крайні праві провели 24, і у 22 з них брала участь «Свобода». Чотири з цих подій присвячувалися історичним датам (День Злуки, річниця бою під Крутами, річниця заснування дивізії «Галичина»). Шість акцій стосувалися мовного питання, п'ять були антиурядового спрямування, ще п'ять стосувалися виборів (з них три передвиборчі акції та дві акції – у Білій Церкві та біля ЦВК – після дня виборів). Щодо двох акцій, де «Свобода» не була задіяна, то це антиурядовий мітинг націонал-демократичних партій у Тернополі в кінці січня та святкування річниці дивізії «Галичина». Неучасть «Свободи» у цій акції може пояснюватися небажан-

ням нагадувати про свою радикальність виборцям, що могло б зашкодити рейтингу. На підтвердження цього зазначимо, що у 2011 році «Свобода» проводила акцію пам'яті дивізії «Галичина» в Стрию¹; а от у рік виборів (і 70-ї річниці з часу заснування дивізії) партія до такої акції не долучилася.

Союзники

Значна частина акцій праворадикальних сил проходила за підтримки інших учасників. Утім, переважно це також були політичні партії, НУО, ініціативні групи. Лише 105 протестів за участі крайніх правих сил у 2012 році було проведено разом із неполітизованими організаціями та ініціативами невдоволених груп. Цікаво, що у чотирьох випадках крайні праві (а саме «Свобода») брали участь у протестах разом із етнічними меншинами: разом з поляками у Житомирі, з вірменами та – іншим разом – з представником єврейської громади у Львові протестували проти нового закону, разом з кримськими татарами – святкували День Незалежності у Криму. Такі акції можуть розцінюватися як намагання «Свободи» перед виборами спростувати імідж ксенофобної сили.

В одинадцятьох випадках крайні праві організували акції разом з футбольними фанатами. Не секрет, що більшість українських об'єднань фанатів – саме праворадикали. Власне, чотири з цих протестів були ідеологічними, ще п'ять – спрямованими проти міліцейського свавілля та бездіяльності. Ще в одному протесті підіймалися як тема ідеології, так і міліцейського свавілля. Нарешті, ще один спільний протест праворадикалів та футбольних фанатів був спрямований проти проведення ЄВРО-2012.

У сімнадцяти випадках представники місцевого самоврядування брали участь у протестах поруч із праворадикалами. Більша частина з цих протестів очікувано відбувалася у трьох галицьких областях, два – у Луцьку, по одному – у Кіровограді, Миколаєві та Чернівцях.

Досить активною була співпраця крайніх правих та самоорганізованих груп місцевих мешканців. Таких протестів було 23. Шість із цих акцій були присвячені захисту громадянських свобод та спрямовані проти міліцейського свавілля (серія подій у Броварах на захист Віталія Запорожця, засудженого за те, що він убив міліціонера, який нібито знущався над ним). Ще шість протестів були антизабудовними. Загалом 13 із 23 протестів за участі місцевого населення та крайніх правих були присвячені соціально-економічним проблемам. При цьому «Свобода» брала участь у 19 з 23 спільних протестів.

---

1 У Стрию свободівці провели марш на честь дивізії «Галичина». – <http://www.lviv.svboda.org.ua/diyalnist/novyny/021346/>.

Ще в одинадцятьох випадках радикальні праві протестували разом із представниками малого бізнесу (переважно селянами або продавцями на базарі), і в усіх цих подіях брала участь «Свобода». Зауважимо водночас, що лише двічі крайні праві протестували разом з робітниками, і сімнадцять разів – зі студентами (з них чотирнадцять разів – «Свобода»).

Щодо ідеологій, то тільки в одному випадку вони протестували разом з іншими ідеологічними силами: зрізання дерев у харківському парку Горького разом критикували «Свобода», «Зелений фронт» та ліві організації. Окрім того, у Сімферополі «Свобода» святкувала День Незалежності разом із кримсько-татарськими націоналістами.

Лише у трьох випадках крайні праві протестували разом із профспілками, причому один із цих разів – з профспілкою журналістів. Це корелює з відносно незначною увагою до соціально-економічних проблем; можливо, саме участь «Свободи» у подібних протестах могла б підтримати та навіть підвищити рейтинг партії.

Зауважимо, що у 2012 році в порівнянні з попереднім помітно скоротилася кількість спільних протестів праворадикалів зі студентами – з 32 до 17. Звісно, це пов'язано з тим, що 2011 року «гарячою темою» був закон про вищу освіту; разом з тим, загальна кількість студентських протестів у 2012 році лише зросла (135 проти 121). Можна припустити, що оскільки тема прав студентів у 2012 році не була настільки широко висвітлюваною у медіа, політична вигода від подібних протестів для крайніх правих була б незначною. Якщо це так, то можна говорити і про відсутність стабільних зв'язків українських праворадикалів зі студентством – якби такі зв'язки були, крайні праві б підтримували студентів у їхніх протестах частіше.

Нібито природними союзниками для «Свободи» є не партійні радикальні праві. Однак 90% протестів у 2012 та 2011 році та 84% у 2010 «Свобода» проводила без їхньої участі. Така відсутність кооперації між тими, кого називають загальним терміном «крайні праві», вказує на те, що насправді інтереси «Свободи» та не партійних крайніх правих відрізняються. Частіше вони співпрацюють у роки виборів – ймовірно, задля більшого резонансу своїх дій. Окрім того, «Свободі» не вигідно афішувати свою співпрацю з більш радикальними, відверто расистськими ініціативами.

Значно частіше «Свобода» останнім часом співпрацює з «Об'єднаною Опозицією». Якщо порахувати протести, у яких «Свобода» виступала поруч із «Батьківщиною», «Фронтом Змін», «Громадянською позицією», Народним Рухом України, партіями «Реформи і порядок» та «За Україну», то їхня кількість протягом 2012 року становить 192 акції, або приблизно 37% від загальної кількості протестів «Свободи». З іншого боку, із сукупної кількості протестів «Об'єднаної опозиції» та її партій-членів близько 40% проводилися за участі «Свободи». Натомість у 2010 році лише

22% з протестів за участі цих самих партій проводилися разом зі «Свободою», у 2011 – 25%. Така кількість спільних акцій з центристськими партіями – при тому, що специфічні ідеологічні питання крайніх правих не знімаються з порядку денного – є важливим спостереженням з точки зору легітимації праворадикального спектру поглядів тими опозиційними партіями, що вважаються поміркованими.

Цілі

До кого були спрямовані протести крайніх правих у 2012 році, і проти кого саме вони протестували?

Таблиця 5.7. Цілі протестів крайніх правих

	Об'єкти критики				Адресати протестів			
	Крайні праві		Усі протести		Крайні праві		Усі протести	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Політики чи партії	5%	9%	3%	15%	0	4%	1%	2%
Центральні органи влади	48%	45%	37%	28%	17%	16%	15%	13%
Місцева влада	18%	17%	25%	21%	29%	26%	38%	29%
Правоохоронні органи	12%	13%	6%	10%	9%	9%	6%	8%
Суди	3%	3%	4%	3%	3%	4%	3%	4%
N	450	708	2277	3636	450	708	2277	3636

Відповідно до даної таблиці, бачимо, що загальні тенденції 2011 та 2012 років відбилися на протестній діяльності правих радикалів. Водночас масштаб змін відрізняється. Так, кількість протестів проти неурядових політиків чи політичних партій у 2012 років, вочевидь, через вибори, зросла приблизно у п'ять разів. Однак кількість протестів крайніх правих сил, спрямованих проти них, збільшилася менш ніж у два рази. Це можна було б пов'язати з тим, що для них протест проти окремих партій чи політиків взагалі є характерним; так, у 2011 році частка таких протестів серед проведених праворадикалами була більшою, ніж серед протестів загалом. Водночас, у 14% протестів за участю партій загалом критикувалися конкретні партії та особистості. Таким чином, ми бачимо, що крайні праві насправді протестують проти конкретних політичних сил рідше, ніж партії в середньому – це може бути пов'язано з більшою ідеологічністю їхніх протестів. З іншого боку, враховуючи меншу увагу крайніх правих до соціально-економічних питань (див. Таблицю 5.5), це демонструє більшу відірваність від практичних проблем на користь політичної боротьби.

Серед протестів правих радикалів помітно більша частка акцій проти центральної влади, аніж серед протестів 2011 та 2012 років в цілому. Навпаки, протестів проти місцевої влади праві радикали проводять менше. Це можна пов'язати з більшою часткою ідеологічних протестів: переважно на ідеологічному ґрунті критикують саме уряд, а не місцеву владу. Так, у 2012 році 43% ідеологічних протестів спрямовували критику на центральний уряд і лише 9% – на місцеву владу. Водночас місцеву владу переважно (у 73% випадків) критикують у протестах, присвячених соціально-економічній тематиці – а таких крайні праві проводять відносно мало. Також тенденції до критики радше центральної влади, ніж місцевої, спостерігаються у партій загалом: у 2012 році під час 21% протестів за участю партій критиковали місцеву владу, і 43% – центральну. Однак якщо порівняти ці цифри з даними з Таблиці 5.7, то бачимо, що праворадикали навіть дещо менше уваги приділяють критиці місцевої влади і дещо більше – центральній.

Помітно більше від середнього крайні праві критикують правоохоронні органи. Це також можна пояснити: як радикальна сила, вони критикують чинний режим, а апарат примусу можна вважати його уособленням, з яким люди стикаються й у повсякденному житті. Водночас чимало крайніх правих акцій, що були присвячені критиці дій міліції, проходили на захист своїх однодумців, яких несправедливо – на думку протестувальників – затримали чи заарештували (Віталій Запорожець, сім'я Павліченків, Роман Онуфріїв). Ці дії правоохоронних органів сприймаються як репресії проти правих радикалів загалом.

Нарешті, крайні праві майже не проводили протестів проти підприємств (неважливо, приватних чи державних): таких акцій протягом 2012 року було лише близько 4%, тоді як загалом за рік таких акцій було 16%. Близько 6% акцій за участі політичних партій були спрямовані проти компаній різних форм власності. Така обережність, зокрема, для партії «Свобода», що декларує ідеологію «соціального націоналізму» і є досить активною у протестних діях загалом, виглядає досить дивно і змушує піддавати сумніву соціальну складову ідеології партії.

Поступки та репресії

Протести крайніх правих викликають значно більше негативних реакцій, ніж протести політичних партій чи протести загалом. Це можна було б пояснити тактикою протестів правих радикалів. Однак, як відомо з Таблиці 5.4, у «Свободи» і у партій загалом насправді була приблизно однакова частка неконвенційних протестів. Водночас різниця між кількістю негативних реакцій є очевидною. Таким чином, ми можемо припустити, що «влада» (в загальному сенсі, тобто і центральний уряд, і місцеві органи влади, і правоохоронні органи) дійсно сприймає правих радикалів та їхні дії як загрозу для себе та для існуючого порядку. Це також дозволяє нам критично поставитися до популярної конспірологічної теорії про те, що «Свобода» є технічним проектом, що фінансується «Партією регіонів».

Таблиця 5.8. Негативні та позитивні реакції на протести крайніх правих

Протести	Позитивні реакції (на 100 протестів)		Негативні реакції (на 100 протестів)	
	2011	2012	2011	2012
Крайні праві разом	5	4	31	29
«Свобода»	5	5	29	26
Непартійні крайні праві	6	2	33	32
Усі партії	2	4	21	18
Усі протести	6	5	19	18

Ми бачимо, що кількість негативних реакцій щодо «Свободи» та всіх правих радикалів у перерахунку на 100 протестів дещо зменшилася у 2012 р. Водночас не треба забувати, що це зменшення відбулося одночасно зі збільшенням абсолютної кількості протестів за участі цих сил. Таким чином, хоча конфронтаційних протестів і побільшало, але значно більше стало і таких, на які навряд чи варто було б очікувати негативною реакції.

Помітною є різниця між кількістю позитивних реакцій на дії «Свободи» та непартійних крайніх правих у 2012 р. Значну частину позитивних реакцій складає підтримка вимог протестувальників місцевою владою; «Свобода» представлена у ній в декількох областях.

Висновки

Протестна активізація праворадикалів у 2012 році відповідає загальній цюгорічній тенденції до значного зростання числа протестів. Так, зокрема, на 85% зросла кількість протестів за участі ВО «Свобода». Також протести крайніх правих відповідають загальним тенденціям у частині збільшення кількості неконвенційних протестів (що неважко пов'язати з виборчою кампанією) і скорочення середньої чисельності акцій.

Якщо виділяти специфічні тенденції для даної теми, то праві радикали брали активну участь у масштабних протестах протягом кампанії боротьби проти закону про мови, а також у рамках виборчої кампанії та в загальних антиурядових протестах. Звертає на себе увагу відносно незначна кількість їхніх протестів, що стосувалися соціально-економічних питань; у випадку «Свободи», зокрема, ця тенденція ставить під сумнів першу складову «соціал-націоналістичної» ідеології цієї партії. Частка таких протестів, проведених «Свободою», навіть менша, ніж для партій в

цілому, і сильно впала у рік виборів. Це може бути пов'язано з бажанням партії позиціонувати себе на основі того, чим вона принципово відрізняється від конкурентів, а саме ідеології. Також (що очікувано у рік виборів) значно зросла кількість політичних протестів – як у «Свободи», так і у непартійних крайніх правих, що активно використовували «гарячі» політичні теми у власних протестах.

Праворадикали схильні більше протестувати проти уряду; протягом останніх двох років вони виступали проти центрального уряду частіше, ніж це характерно для протестів загалом. Це складає природну частину риторики радикальних партій, поруч із посиленою критикою правоохоронних органів – такі цілі об'єднуються в образ багатолікого «режиму» чи «системи». Водночас значно менше крайні праві критикували місцеву владу, що знову-таки вказує на відносну незацікавленість цих сил у неідеологічних питаннях. Подібна закономірність спостерігається і при аналізі партійних протестів у цілому, однак правих радикалів можна назвати ще більш схильними до критики уряду та ігнорування місцевої влади.

Зазвичай «Свобода» та непартійні крайні праві проводять свої протести окремо (або не афішують спільної участі), а сумісні акції майже завжди є конвенційними. Водночас, інші крайні праві партії найчастіше долучаються до когось із них. Також «Свобода» більш активно співпрацює з «Об'єднаною Опозицією», взявши участь приблизно у 40% протестів з числа тих, що пройшли за участі принаймні однієї з партій об'єднання. При цьому за попередні роки кількість таких протестів не перевищувала 25%. У поєднанні з тим, що «Свобода» не відмовляється від своїх ідеологічних гасел, цей факт позначає тенденцію до легітимації праворадикалів поміркованими українськими опозиціонерами.

Нарешті, варто зауважити, що «Свобода» навіть більш схильна до конвенційних протестів, ніж партії в цілому. Для сили, яку звинувачують в екстремізмі, така обережність є зрозумілою; водночас це викликає критику та звинувачення в «системності» з боку помітно більш схильних до конфронтацій непартійних крайніх правих. Однак навіть при цьому протести «Свободи» викликають помітно більше негативних реакцій, ніж протести партій в цілому; ще більше таких реакцій щодо протестів непартійних правих радикалів. Це свідчить про сприйняття їх владою як загрози для існуючого порядку. При цьому сама діяльність «Свободи», як було визначено при аналізі тактики протестів, антисистемною не є; однак, судячи з кількості негативних реакцій, партія все одно сприймається владою як така, що протистоїть чинному режиму.

РОЗДІЛ 6. КОНСЕРВАТИВНІ ПРОТЕСТИ: СВЯЩЕННА ВІЙНА ЗА ТРАДИЦІЙНІ ЦІННОСТІ НАБИРАЄ ОБЕРТВ

Упродовж останніх років тенденція до популяризації традиціоналістської риторики стає все помітнішою в українських політичних дебатах. Під час публічних дискусій представники еліти за нагоди наголошують на необхідності відродження духовності та зміцнення моральних цінностей у суспільстві. Ми вже звикли до «культурних війн» навколо мовних питань, конфлікту між Київським та Московським патріархатом, сварок щодо інтерпретації радянської історії тощо. За останні два роки до цих традиційних тем додалися нові, більш звичні, втім, для західних суспільств: права сексуальних меншин, питання абортів, запровадження шкільного курсу сексуальної освіти тощо. У цих культурних війнах виразники консервативних настроїв в Україні зберігають сильні позиції, не в останню чергу завдяки зусиллям політиків.

Попри те, що дії влади зазвичай не знаходять підтримки серед громадян, у випадку з політикою традиційних цінностей консервативне насіння впало на сприятливий ґрунт. Взяти, до прикладу, законопроект №8711 щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір, більш знаний як закон про так звану «пропаганду гомосексуалізму». Депутати Верховної Ради шостого скликання прийняли цей документ у першому читанні. Проектом передбачається кримінальна відповідальність за ввезення, виробництво та розповсюдження продукції, що «пропагує» гомосексуальність, хоча сам термін «пропаганда» у цьому документі не визначено. Наразі законопроект доручено доопрацювати у комітетах, і під час другої сесії (тобто до кінця липня 2013 року) депутати розглянуть його вдруге. Окрім того, наприкінці грудня минулого року Вадим Колесніченко зареєстрував ще один проект закону, який вводить цензуру, прямо обмежує свободу слова та права ЛГБТ-спільноти. Законопроект №1155 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди одностатевих сексуальних стосунків» також внесено до списку питань, які депутати повинні розглянути до середини літа. Тож у наступні півроку слід очікувати загострення культурної війни, зокрема щодо прав ЛГБТ. Ухвалення цих законопроектів підвищить і без того високий рівень повсякденної гомофобії: разом з Вірменією, Азербайджаном та Чорногорією Україна посідає передостаннє місце в списку ILGA з дотримання

прав лесбійнок, геїв, бісексуалів і транссексуалів в Європі¹. У разі прийняття одного з цих законопроектів можна говорити про узаконення дискримінаційних практик на державному рівні та офіційне запровадження цензури в Україні.

У цьому розділі ми з'ясуємо особливості вуличної політики, яка стосується питань традиційних цінностей та проблем суспільної моралі. До категорії консервативних протестів було віднесено ті події, під час яких протестувальники апелювали до консервативних моральних переконань та закликали до відродження традиційних порядків. Спираючись на вичерпний перелік тематик, до категорії консервативних протестів потрапили акції, учасники яких проводили антиабортні кампанії, ставали на захист традиційних сімейних цінностей, перешкоджали деяким акціям FEMEN (звинувачуючи їх у «розпусті»), протестували проти проведення гей-параду та висловлювалися проти ювенальної юстиції і впровадження гендерних стандартів у шкільну програму. До переліку консервативних подій потрапили й деякі акції, учасники яких пропагували здоровий спосіб життя: такі акції було відібрано для аналізу тільки в тому разі, якщо в них брали участь праворадикальні організації або ж якщо учасники недвозначно пов'язували питання здорового способу життя з рівнем суспільної моралі та національною безпекою.

Динаміка консервативних протестів

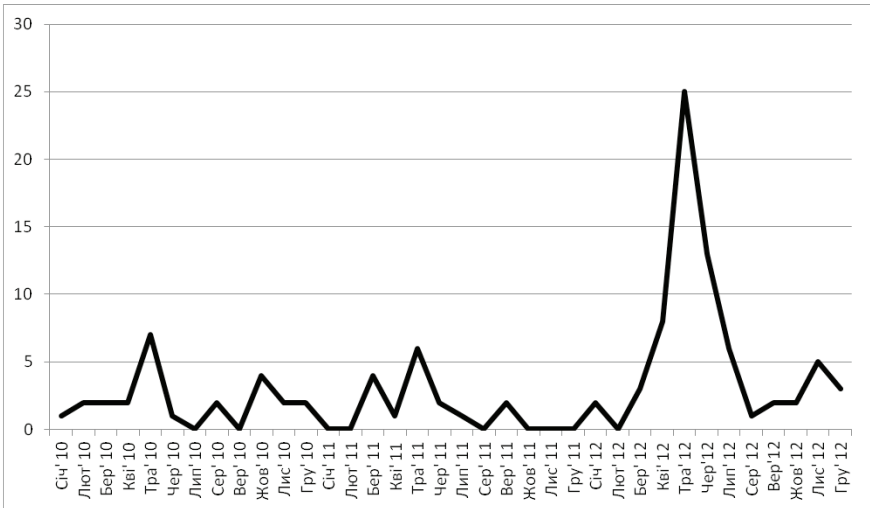
Серед усіх протестів частка консервативних у 2012 становила трохи менше 2%, а у 2011 та 2010 лише близько 1%, тож мовчазна згода з консервативними ініціативами дуже рідко переходить в активні дії. Приміром, у 2010 році відбулося 25 таких акцій, у 2011 – 16, а от минулого року кількість консервативних протестів різко виросла – до 70 подій.

Загальний приріст консервативних протестів відбувся за рахунок збільшення акцій проти прав ЛГБТ та права на аборт. Сплеск протестів у 2012 році припадає на травень, коли в Україні розгорілися пристрасті навколо гей-параду. Варто нагадати, що 19-21 травня в Києві в рамках Міжнародного форуму-фестивалю ЛГБТ «Київ-прайд 2012» планувалася хода членів ЛГБТ-спільноти, але її довелося скасувати через погрози фізичної розправи з боку російських та українських націоналістів. Такі побоювання були виправдані, адже згодом, 20 травня, трьох організаторів заходу побили шестеро невідомих чоловіків. Дискусії щодо можливості ЛГБТ-ходи у Києві точилися ще з 2010 року, але з наближенням дати проведення прайду рівень консервативного опору зростає.

---

1 2012 ILGA State-sponsored Homophobia Report: 40% of UN Members still criminalize same-sex sexual acts. – International lesbian, gay, bisexual, trans and intersex association, 17/05/2012. – http://old.ilga.org/Statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2012.pdf.

Графік 6.1. Динаміка консервативних протестів

Слід окреслити кілька причин, через які дискусія щодо моральних цінностей розгорілася в Україні саме у 2012 р.

По-перше, впродовж останніх шести років стрімко зростала кількість ЛГБТ-організацій. Якщо у 2006 році їх було зареєстровано 12, то на кінець минулого року в Україні діяло 40 ЛГБТ-організацій, лише 13 з яких працювали у Києві. Стрімке кількісне та географічне розширення частково призвело до популяризації цієї тематики на периферії та видимості гендерної тематики в медіа. Проте риторика захисту традиційних цінностей має велику ресурсну перевагу, тож очевидно, що такої кількості організацій недостатньо для ефективної низової діяльності на тлі повсюдно поширених гомофобних упереджень.

По-друге, у 2012 році питання прав жінок та ЛГБТ поставало в рамках передвиборчого популізму. Риторика захисту традиційних цінностей використовували політики всіх парламентських партій. Примітно, що авторами законопроекту №8711 стали представники та представниці усіх парламентських сил шостого скликання ВР: це свідчить про консенсус щодо цього питання між владою та опозицією.

По-третє, дискусія щодо прав ЛГБТ активізувалася на глобальному рівні. На сьогодні у світі вимальовуються дві протилежні тенденції вибудовування державної політики навколо питань сексуальності. Впродовж останніх чотирьох років шість європейських країн надали право одностатевим парам укладати шлюбні союзи,

найближчим часом це можуть зробити ще кілька десятків країн по всьому світу. Водночас у нашому регіоні визначальною є політика Російської Федерації, яка односторонньо зайняла гомофобну позицію. Станом на лютий 2013 року на федеральному рівні у першому читанні було прийнято закон, згідно з яким так звана «пропаганда гомосексуалізму» карається грошовими стягненнями до 500 тисяч рублів (близько 130 тисяч гривень).

Учасники консервативних протестів

Таблиця 6.1. Учасники консервативних протестів

Учасники	2010	2011	2012
Релігійні інституції та прохристиянські громадські організації	13	7	34
Крайні праві	9	7	17
Партії/політики	3	0	10
Неідентифіковані ініціативні групи	1	2	14
Загалом	25	16	70

Найбільш активними учасниками консервативних протестів були прохристиянські неурядові організації та релігійні інституції. «Україна за життя», «Любов проти гомосексуалізму», «Батьківський комітет України», «Подаруй життя!», «Рух чистих сердець» – це невеликі громадські об'єднання, які у публічному просторі позиціонують себе як рухи, аби сконструювати через медіа образ масовості. Ці організації виступають за збереження традиційних гендерних моделей та зміцнення ролі патріархальної родини, а для обґрунтування своїх позицій активісти звертаються до доктрин християнської моралі. Цікаво, що культурна війна з ЛГБТ та антиабортні кампанії об'єднали прихильників майже усіх християнських конфесій – протестантів, вірян Київського та Московського патріархатів, Греко-католицької церкви, Української автокефальної православної церкви. За тематикою протестів серед усіх акцій за участі релігійних інституцій у 2012 році четверту частину склали протести проти ЛГБТ та за заборону абортів. Попри таку солідарність, довгострокові міжконфесійні об'єднання маловірогідні. Церковні інституції роздріблені, а клерикалізація влади менш виражена у порівнянні з сусідньою Росією, де за довгі століття склалася своєрідна монополія РПЦ на державну політику.

Традиційно високим є показник участі крайніх правих у консервативних протестах. Поміж груп, які стоять на позиціях українського націоналізму, слід назвати Соціал-національну Асамблею, «Патріот України», а також близьку до ВО «Свобода»

організацію «Сокіл». Окрім протестів проти проведення гей-прайду, ці спілки долучалися до акцій прямої дії проти функціонування салонів з гральними автоматами та влаштовували марші на підтримку здорового способу життя. Акції цього типу було включено до категорії консервативних протестів, адже згідно з уявленнями крайніх правих, справжній українець повинен бути гідним представником «чистої нації», а реклама алкоголю та тютюну має на меті морально та фізично знищити українців через пропаганду шкідливих звичок.

З боку російських націоналістів, поборників традиційних цінностей, відмітила-ся організація «Союз руського народу», яка протестувала проти виступу чоловічого танцювального поп-гурту «Kazaky» у Луганську. Протестувальники звинуватили учасників колективу у «пропаганді гомосексуалізму», вбачаючи її у занадто відвертій хореографії чоловічого сучасного балету. Іншим випадком була конфронтація між про-російськими козаками та українськими націоналістами у день скасованого гей-параду 20 травня 2012 р.

Серед партій найбільш активно у боротьбі за традиційні цінності було ВО «Свобода». У 2012 році 8 акцій із 10 консервативних протестів за участю партій відбулося за її підтримки. Ще одна акція була організована 7 квітня прихильниками Партії Регіонів у Києві на підтримку законопроекту Вадима Колесніченка про заборону «пропаганди гомосексуалізму». Інша акція відбулася за підтримки КПУ, ПСПУ та Партії Сталіна в Одесі 1 травня. Учасники цієї акції, серед іншого, звинувачували транссексуалів в окупації влади.

Таким чином, поборники традиційних цінностей наразі оформилися у дві групи – релігійні активісти та учасники праворадикальних організацій. Це дві відносно незалежні одна від одної групи протестувальників, адже співпраця між ними була зафіксована лише у двох випадках. Попри те, що впродовж трьох років спостерігається зростання консервативних протестів за участі неформальних ініціативних груп громадян, воно поки що не надто значне, аби говорити про залучення широких верств населення до боротьби за традиційні цінності.

Цілі консервативних протестів

Приріст протестів 2012 року відбувся за рахунок акцій проти ЛГБТ та тих подій, де об'єкт критики не був чітко артикульований. У більшості випадків акції останнього типу відбуваються у формі публічних молитов, маршів релігійних громад. У такий спосіб учасники акцій символічно моляться за «душі» абортованих дітей, а самі протести подібного формату орієнтовані на широкий медійний ефект. Між тим, лише минулого року серед об'єктів критики консервативних протестів з'явилися приватні компанії. Зазвичай серед об'єктів протестної критики були секс-шопи, салони гральних автоматів, розважальні клуби, ресторани та абортарії. 2012 року в 5 із 9 випадків консервативних протестів проти приватних компаній протестувальники застосо-

Таблиця 6.2. Об'єкти критики консервативних протестів

Об'єкти критики	2010	2011	2012
ЛГБТ	7	7	25
Громадські організації	2	0	3
Приватне підприємство	0	0	9
Уряд	1	4	6
Місцева влада	1	1	2
Художники або мистецька установа	1	0	3
Об'єкт критики не артикульовано	14	7	18
Загалом	25	16	70

ували тактику конфронтації або насилля. Зокрема, ультраправі двічі здійснювали напади на салони гральних автоматів з метою перешкодити їхній діяльності. Також від рук ультраправих постраждали кілька магазинів еротичних іграшок.

Чисельність консервативних протестів

Таблиця 6.3. Чисельність консервативних протестів

Чисельність	2010	2011	2012
<10	3	2	14
<100	4	4	26
<1000	7	5	7
>1000	0	0	1
Невідома	11	5	22
Загалом	25	16	70

У 2012 році найбільшою була частка консервативних протестів (з відомою приблизною кількістю учасників), які збирали не більше 100 протестувальників. Це вказує на невисокий мобілізаційний потенціал консервативних акцій, які загалом обмежені участю релігійних інституцій та організацій, а також учасниками праворадикальних груп. Примітно, що минулого року було зафіксовано єдиний випадок тисячної мобілізації поборників традиційних цінностей. Православні християни з усієї України пройшли Києвом на знак протесту проти планованого гей-прайду.

Тактика консервативних протестів та реакція влади

Таблиця 6.4. Тактика консервативних протестів

	2010	2011	2012
Конвенційна	21	14	50
Конфронтаційна	1	2	7
Насильницька	3	0	13
N	25	16	70

У консервативних протестах насильницька тактика зустрічається приблизно вдвічі частіше, ніж серед протестів загалом. Приміром, у 2012 році загальна частка насильницьких протестів сягала 10%, у той час як в ході консервативних акцій ця тактика використовувалася у 19% випадків. Протестувальники вдавалися до насильства переважно тоді, коли йшлося про права ЛГБТ (9 з 13 акцій). Серед найбільш резонансних випадків слід вказати напад невідомих на фотовиставку Євгенії Белорусець «Своя кімната», присвячену повсякденному життю одностатевих пар, та зрив показу фільму про гомофобію у кіноклубі Києво-Могилянської Академії, здійснений активістами ВО «Свобода». Але найбільша хвиля насильства спостерігалася у зв'язку з підготовкою до гей-параду. На адресу організаторів надходили погрози фізичної розправи над учасниками ходи, тому у зв'язку з побоюваннями за здоров'я учасників захід довелося відмінити. Втім, у день очікуваної демонстрації група з 10-15 невідомих осіб у масках атакувала двох співорганізаторів, коли вони вийшли проінформувати журналістів про відміну прайду. Залишок дня українські та російські націоналісти «патрулювали» місто, аби «содом не пройшов». Отож попри те, що напади та залякування здійснюються переважно невідомими особами, цілком ймовірно, що саме країні праві несуть відповідальність за ці дії.

Поруч із цим, церковні організації діють цілком конвенційними методами, проводячи ритуальні марші та мирні пікети. Таке поєднання протилежних за тактикою груп надає консервативній риториці неабиякої переконливості. З одного боку, релігійні акції виражають певну ностальгійність за високодуховністю та силою традиції, до якої начебто треба повернутися, а з іншого боку – акції ультраправих радикалів символізують героїчне звершення самосуду в ім'я цих світлих моральних чеснот. При цьому представники державних органів у публічних заявах майже не засуджують таку практику, ба більше, опосередковано їй сприяють. Скажімо, за півгодини до початку планованого гей-прайду міліція порадила організаторам відмовитися від проведення маршу, мотивуючи це тим, що близько п'ятиста ультраправих були на шляху до місця проведення заходу з метою його зриву. Очевидно, що в

цьому випадку київські міліціанти просто не захотіли наражати себе на небезпеку заради примарних конституційних прав ЛГБТ-активістів.

Показовим прикладом потурання насильницьким діям ультраправих консервативних активістів є поведінка міліції 8 грудня на акції ЛГБТ-активістів та правозахисників у Києві. Під час мирного протесту проти гомофобних законодавчих ініціатив кілька осіб з табору ультраправих атакували учасників із застосуванням газових балонів, і численні ЗМІ зафіксували момент нападу. Попри очевидну ініціативу в агресії з боку крайніх правих, міліція затримала лише двох осіб з числа нападників разом із шістьома учасниками акції, які змушені були захищатися. В результаті за рішенням суду одного нападника відпустили, іншій нападниці було виписано штраф. З шести затриманих активістів трьох було засуджено за хуліганство, а організаторка мирного протесту безпідставно була засуджена за організацію буцімто незаконної громадської акції, хоча всі бюрократичні формальності було виконано, і до початку протесту органи державної влади були проінформовані про акцію. На цьому фізичне насильство ультраправих не закінчилося, адже упродовж дня, вже після завершення протесту, активісти повідомляли про напади та побиття у місті. Попри серйозність отриманих травм міліція поставилася до розслідування без особливого ентузіазму, подекуди навіть відверто його саботуючи.

Незважаючи на відносно вищий рівень насильства під час консервативних протестів, рівень негативних реакцій проти них у 2012 р. був дещо меншим, ніж на протести загалом (16 до 100 у порівнянні з 18 до 100). Репресії спрямовувалися на учасників крайніх правих груп та організацій – «Соціал-Національну Асамблею», «Автономний опір», «Патріот України» та УНСО. У 2012 році з 11 випадків негативних реакцій, спрямованих проти учасників консервативних протестів, 5 полягали у перешкоджанні або забороні проведення антигендерних акцій. У трьох випадках мала місце судова заборона, проведенню решти акцій перешкодили правоохоронні органи. Серед інших негативних реакцій можна згадати арешт членів УНСО та активістів «Патріота України» за напади на салони гральних автоматів. Слід нагадати, що ці дані зібрано на основі моніторингу ЗМІ, які далеко не завжди повідомляють про арешти, затримання чи вироки суду проти активістів, тож аналіз негативних реакцій може бути неповним.

Висновки

Найімовірніше, дискусії навколо традиційних цінностей та питань суспільної моралі набиратимуть нових обертів. Для політиків це зручний спосіб відвернути увагу від соціальних проблем та каналізувати суспільне невдоволення у русло культурного, а не класового антагонізму, в той час як вуличні ультраправі отримують омріяний об'єкт для протистояння, адже агресія проти ЛГБТ легітимована суспільною думкою. Можна прогнозувати подальшу активізацію низової активності ультраправих і зростання рівня насильства у таких акціях.

Все ж остаточний фінал культурних війн навколо гомофобних законопроектів зараз важко прогнозувати. Не остання роль у цьому процесі відведена міжнародній спільноті, і очевидно, що поява подібних законодавчих ініціатив може погіршити й без того складні відносини з європейськими високопосадовцями. У листопаді минулого року на прес-конференції в Осло Прем'єр-міністр Микола Азаров запевнив норвезьких політиків та журналістів у тому, що він не допустить утисків прав ЛГБТ-спільноти¹. Хоча виникають сумніви у тому, чи цій заяві слід довіряти, зважаючи на те, як часто слова вітчизняних політиків розходяться з ділом.

---

1 Азаров пообещал не ущемлять сексуальные меньшинства. – Украинская правда, 30/11/2012. – <http://world.pravda.com.ua/rus/news/2012/11/30/6978525/>.

РОЗДІЛ 7. НЕГАТИВНІ РЕАКЦІЇ НА ПРОТЕСТИ ТА ІНШІ РЕПРЕСІЇ

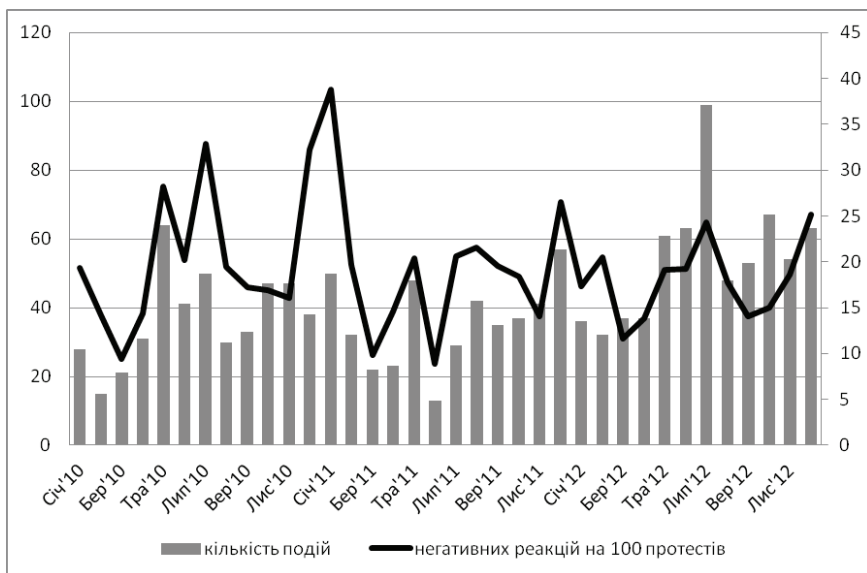
Минулий 2012 рік виявився багатим на протести. Замість традиційного літнього спаду моніторинг ЦДС зафіксував пік протестної активності у відповідь на прийняття скандального мовного закону, а восени протестний марафон продовжився за рахунок наростання передвиборчої лихоманки. Відповідним чином збільшилася також кількість негативних реакцій на протести, і хоча кількість реакцій на 100 протестів порівняно із попередніми роками зменшилася із 19 до 18, їхня кількість в абсолютних показниках зростає не у півтора рази – до 650 випадків. Водночас наприкінці літа різко почастішали випадки репресивних дій, які або не були безпосередньою реакцією на протест, або були відповіддю на діяльність активістів, що, згідно з методологією нашого дослідження, не вважається протестною. Класичними прикладами таких дій є напади на агітаційні намети опозиційних партій, а також погрози чи затримання правоохоронними органами активістів, котрі розповсюджували листівки та інші агітаційні матеріали. Загалом на півроку було зафіксовано 320 випадків репресій, що не є негативними реакціями на протест¹.

На графіку, який показує динаміку кількості негативних реакцій на 100 протестів, чітко простежується сезонна тенденція: взимку та влітку це співвідношення є вищим, а навесні та восени – нижчим. Зазвичай це пов'язано не лише зі зростанням кількості репресій, але й зі зниженням протестної активності. Проте минулий рік якраз є винятком із правила – незважаючи на велику кількість протестів, у липні 2012 р. зафіксовано один із двох значних піків у згаданому співвідношенні, що робить цей місяць не лише абсолютним рекордсменом із кількості протестів за весь час моніторингу, але й рекордсменом із кількості негативних реакцій (99 проти попереднього максимуму у 64 негативні реакції у травні 2010). Інакше кажучи, хоча сезонні тенденції існують, проте найвищі піки негативних реакцій завжди є відповіддю на наростання протестної хвилі: у травні та липні 2010 це були репресії, спрямовані на учасників протестів проти підписання скандальних Харківських угод про Чорноморський флот, наприкінці листопада - у грудні 2010 та на початку 2011 була відповідь на Податковий майдан та гучні акції ультраправих активістів

---

1 Далі ми називатимемо їх відповідно до того, як ці випадки зафіксовані у нашій базі - «інші репресії».

Графік 7.1. Динаміка негативних реакцій¹

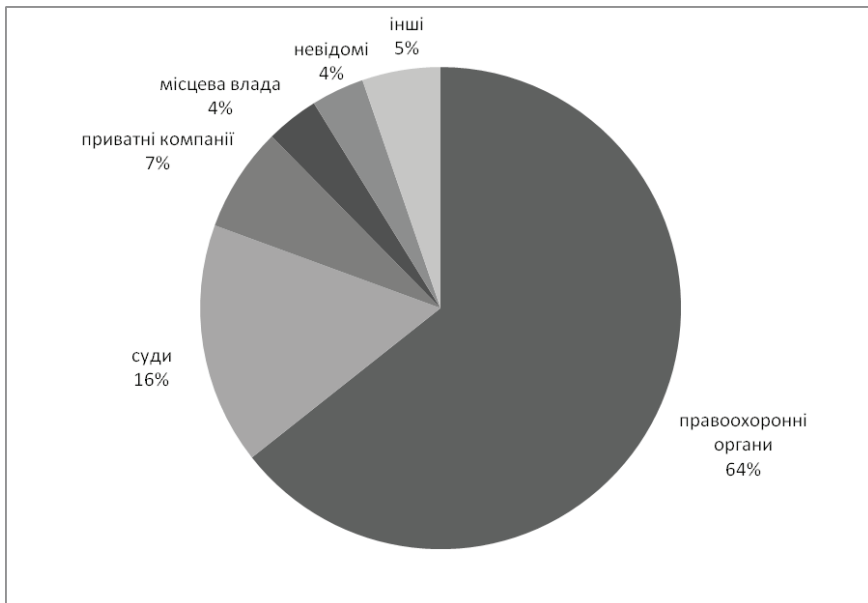
(підрив пам'ятника Сталіну і напад на Київський офіс Партії регіонів), а восени – на протести чорнобильців; у 2012 піки репресій пов'язані із мовними протестами та протистоянням навколо Гостиного двору.

Очевидно, що до негативних реакцій на протести найчастіше причетні правоохоронні органи та суди. Новою тенденцією, що відрізняє цей рік від попереднього, є зростання кількості негативних реакцій з боку приватних компаній, які у фізичних протистояннях часто користуються послугами приватних охоронних фірм. 18 жовтня 2012 р. набув чинності закон «Про охоронну діяльність», який суттєво розширює повноваження недержавних служб охорони за наявності відповідної ліцензії від МВС. У період із січня по вересень, тобто до прийняття закону, щомісяця відбувалося близько 4 негативних реакцій за участі приватних охоронців. Після періоду затишшя у жовтні та листопаді, у грудні ми зафіксували вже 16 негативних реакцій такого типу, більшість із них під час протистояння навколо Гостиного двору. Загалом, за нашими даними, більше 20% випадків участі приватних структур у протидії

1 Тут і далі у всіх випадках, коли на графіку позначено дві шкали, шкала зліва вказує на абсолютну кількість протестів, реакцій чи інших репресій, а шкала справа вказує на кількість реакцій на 100 протестів.

протестам стосуються саме цього конфлікту. Причому саме проти активістів Гостинної республіки у ніч з 18 на 19 грудня охоронці застосували сльозогінний газ – згідно з положеннями нового закону, вони мають на це повне право. Втім, поки ще зарано робити остаточні висновки з приводу того, як новий закон вплине на роль приватних охоронців у протестній боротьбі і наскільки активно вони братимуть участь, скажімо, у придушенні робітничих протестів чи протестів, організованих активістами руху проти незаконних забудов.

Рисунок 7.1. Розподіл репресій за агентами дії у 2012 р.¹

Як і в попередні роки, найпоширенішим типом негативних реакцій залишаються арешти активістів. У 2012 було затримано 363 учасники протесту, хоча найсерйознішими вироками були 3,5 роки умовного ув'язнення для активіста «Тризуба» за участь у підпалі офісу Партії Регіонів та 3 роки умовно одній із учасниць символічної акції, під час якої смажили яйця на вічному вогні. Примітно, що ці вирокі стосувалися протестів майже дворічної давнини – підпал офісу ПР здійснили напередодні 1 січня 2011 р., а яйця смажили 16 грудня 2010 р. Вірогідно, саме від-

1 Всі випадки негативних реакцій, у яких брали участь кілька акторів, були автоматично зараховані до категорії «інше», аби сума дорівнювала 100%.

сутність скандальних акцій, які з одного боку привертають увагу, а з іншого – легко піддаються осуду «громадськості» як легковажні чи ультрарадикальні, вплинула на зменшення кількості арештів.

Також варто відмітити, що блокування певної частини простору чи будівлі, які потенційно можуть стати місцем протестної дії, часто використовується як превентивний захід у випадках фактичного чи очікуваного наростання хвилі протестів, як це було під час мовних протестів чи протестів, пов'язаних із парламентськими виборами (зокрема, це стосується післявиборчих мітингів під будівлею Центральної виборчої комісії). В обох випадках частка блокувань була у півтора рази вищою за середній показник по всіх протестах (15% та 16% відповідно). Частота інших типів негативної реакції суттєво не змінилася. Зростання частки випадків тиску з боку правоохоронних органів та зменшення кількості легких репресій пояснюється методологічними причинами – у 2012 р. складання протоколу про адміністративне правопорушення було виділене в окрему змінну, яка у цьому звіті ввійшла до категорії «тиск з боку правоохоронних органів», хоча раніше кодувалося, як легкі репресії¹.

Таблиця 7.1. Частота різних типів негативних реакцій²

Тип негативної реакції	2010	2011	2012
Арешт чи затримання активістів	25%	24%	19%
Безпосереднє фізичне протистояння	14%	12%	16%
Заборона акції	16%	16%	12%
Тиск з боку правоохоронних органів	Н. д.	4%	10%
Блокування	4%	3%	9%
Перешкоджання проведенню акції	9%	10%	9%
Судове переслідування	5%	7%	8%
Легкі репресії	9%	15%	6%
Судове покарання	8%	5%	5%
Інше	10%	3%	5%
Разом	100%	100%	100%
N	445	430	650

1 Загалом, складання протоколів становить близько 4% від всіх негативних реакцій у 2012 р.

2 Там, де це було можливо і доцільно, окремі типи реакцій були об'єднані у більш загальні категорії: 1) безпосереднє фізичне протистояння включає в себе напади на активістів, побиття, фізичне втручання міліції в перебіг акції, бійки, конфронтації між різними сторонами конфлікту; 2) судове покарання – це всі типи судових покарань, зокрема позбавлення волі, майна, або інші покарання; 3) судове переслідування – позов до суду, відкриття кримінальної справи проти активістів, а також судове провадження (для даних за 2011 та 2010 рр.); 4) Тиск з боку правоохоронних органів – складання протоколу про адміністративне правопорушення, обшуки, допити активістів; 5) Перешкоджання проведенню акції – запобігання або зрив акції протесту.

Регіональний розподіл негативних реакцій у 2012 р. також залишився без змін. Як і раніше, кількість реакцій на 100 протестів у Східному регіоні залишається порівняно високою (і це незважаючи на зменшення частки протестів), проте розрив у порівнянні з іншими регіонами дещо скоротився. Серед міст безумовним лідером є Київ – в середньому на 100 протестів припадає 32 негативні реакції. Важливими у цьому випадку є три основні фактори. По-перше, протести у столиці є фізично і символічно ближчими до органів центральної влади, а відтак із вищою вірогідністю будуть сприймати як загроза чинному ладу - яскравим прикладом впливу цього фактору є протести, пов'язані із виборами, зокрема післявиборчі протести під ЦВК. По-друге, протести у столиці часто стають кульмінацією всеукраїнської кампанії – тоді сюди з'їжджаються найбільш рішуче налаштовані активісти (достатньо згадати, скажімо, мовні протести, хоча прикладів дуже багато). По-третє, власне київське активістське середовище є часто найбільш прогресивним та використовує дівіші та радикальніші методи протесту, які неможливо просто ігнорувати. Так, досвід тривалої боротьби із незаконними забудовами дозволив киянам створити Гостинну республіку, яка існує вже понад півроку. У кожному з випадків, наведених вище, активісти наштовхувалися на запеклий опір з боку правоохоронних органів та навіть з боку зацікавлених приватних структур.

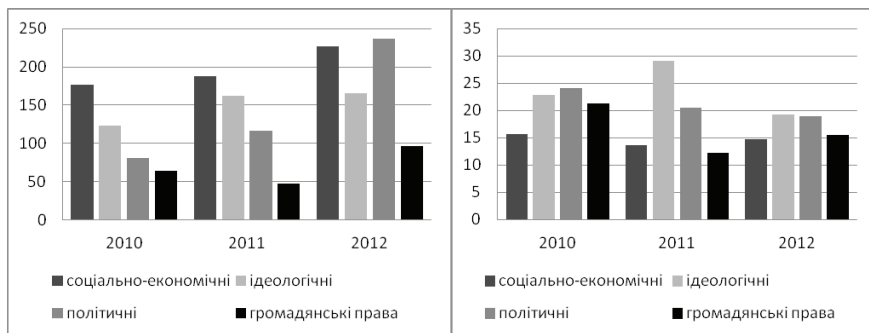
Таблиця 7.2. Розподіл негативних реакцій за регіонами

Регіони	2010		2011		2012	
	Кількість	На 100 протестів	Кількість	На 100 протестів	Кількість	На 100 протестів
Центральний (без Києва)	11%	13	13%	11	13%	13
Східний	30%	26	35%	26	19%	18
Південний	14%	14	12%	13	19%	15
Західний	15%	12	17%	17	17%	13
Київ	30%	32	24%	26	32%	32
Разом/ всередньому по країні	100%	19	100%	19	100%	18
N	444	-	430	-	648	-

Які з вимог протестувальників є найбільш незручними для влади? Наша статистика свідчить, що порівняно із минулими роками картина радикально не змінилася. Загальною є тенденція «вирівнювання» негативних реакцій – частка негативних реакцій на політичні та ідеологічні протести все ще залишається вищою за ана-

логічний показник щодо соціально-економічних протестів та протестів за громадянські права, проте у 2012 р. цей розрив є вже майже непомітним. Аналіз конкретної проблематики протестів, що викликають негативну реакцію, вказує на те, що влада найбільш жорстко реагує на ті протести, що зачіпають безпосередні інтереси правлячої еліти (див. Таблицю 7.3). У соціально-економічній сфері це антизабудовні протести та протести проти приватизації підприємств, у політичній – протести проти В.Януковича та Партії регіонів (при цьому антиурядові протести сприймаються набагато більш терпимо). Навіть в ідеологічних конфліктах представники влади захищають певне бачення історії – рівень негативних реакцій у протестах, що стосуються проблем інтерпретації Другої Світової війни чи радянської спадщини, у 1,5-2 рази перевищує середній показник. Невідомо, наскільки історично свідомими вони є, проте фактом залишається те, що незалежно від свого «кольору» можновладці завжди натхненно апелюють до минулих подій – у випадку, коли інтерпретації відрізняються залежно від регіону, їх дуже зручно використовувати для сублімації протестного невдоволення і відвертання уваги від соціально-економічних проблем, які неодмінно виникають в умовах незмінно безграмотних дій державних посадовців і політиків на найвищих щаблях владної ієрархії.

Рисунок 7.2. Розподіл негативних реакцій за вимогами протестів: кількість реакцій (ліворуч) та кількість реакцій на 100 протестів (праворуч)

У минулорічному звіті ми припускали, що за умови достатньої радикальності та чисельності протестів, пов'язаних із боротьбою за владу, відбудеться відповідне наростання хвилі негативних реакцій. Наші прогнози справдилися лише частково: кількість протестів на «політичну» тематику зросла більш ніж удвічі, так само як і кількість негативних реакцій, хоча останні зростали трохи повільніше. Як результат – співвідношення кількості негативних реакцій до кількості протестів зменшилося. Ця тенденція продовжується ще з 2010 р.: тоді відбувалося 24 негативні реакції на 100 протестів, у 2011 цей показник дорівнював 21, а в 2012 – 19. Замість того, щоб гарячково придушувати політичні протести і наражатися на небезпеку їхньої радикалізації, влада

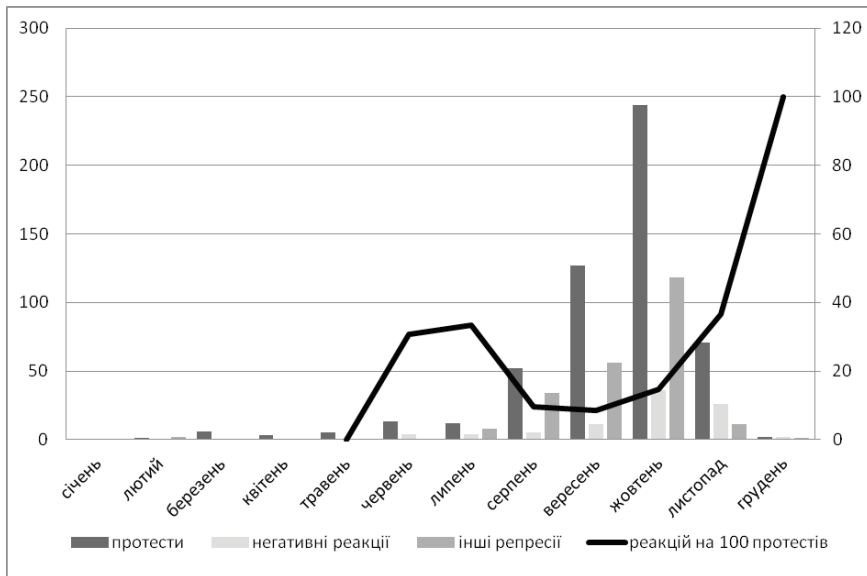
Таблиця 7.3. Розподіл негативних реакцій та протестів за конкретними темами у 2012 р.

Тематика	Негативні реакції	Протести	Реакцій на 100 протестів
Соціально-економічні			
Антизабудовні	65	261	25
Захист прав дрібних підприємців	27	162	17
Комунальні послуги	18	122	15
Земельні конфлікти	16	99	16
Соціальні виплати	15	92	16
Навколишнє середовище	13	105	12
Приватизація	13	49	27
Загалом	227	1546	15
Ідеологічні			
Мова	84	380	22
Український націоналізм	28	170	16
Антикомунізм	21	46	46
Друга Світова війна	12	40	30
Загалом	165	858	19
Політичні			
Виборчі	88	536	16
Проти політиків	39	209	19
Проти Януковича	38	132	29
Проти Партії регіонів	32	123	26
Антиурядові	24	210	11
Загалом	237	1249	19
Громадянські права			
Перевищення повноважень правоохоронними органами	38	207	18
Громадянські свободи	33	183	18
Корупція	13	71	18
Свобода слова	12	87	14
Загалом	96	617	16

зазвичай їх просто ігнорує – показник частки позитивних реакцій на 100 протестів із політичною тематикою є мізерним і коливається навколо позначки в 1% (порівняно із середнім показником у 5%). Щоправда, ця вдавана байдужість стосується лише традиційно млявих мітингів за участі опозиційних лідерів-демагогів. Ефективними виявляються засоби непрямого тиску (т.зв. «інші» репресії, про них йтиметься трохи далі), однак як тільки люди стають рішучішими, «Беркут» діє чітко і жорстко.

Графік 7.2. Протести, пов'язані із виборами до Верховної Ради, та репресії проти них у 2012 р.

Показовим прикладом є реакція влади на передвиборчі протести. Іще в червні «Беркут» не дав провести заборонений Київським адміністративним судом опозиційний пікет «за демократію» біля НСК «Олімпійський» під час гри Україна-Швеція. Тоді це був ледь не єдиний випадок вуличного протистояння в ході передвиборчих перегонів. Проте передвиборча кампанія поступово набирала обертів – 52 протести у серпні, 127 у вересні і вже 244 у жовтні. Негативних реакцій ставало більше, однак їхнє співвідношення до кількості протестів навіть у місяць виборів не перевищувало середній показник по всіх протестах¹. Сплеск негативних реакцій припав

1 15 негативних реакцій на 100 передвиборчих протестів у жовтні проти 18 негативних реакцій в середньому по всіх протестах за рік.

на останні дні жовтня та на перший тиждень листопада¹, коли прихильники опозиційних кандидатів намагалися протидіяти фальсифікаціям результатів виборів у деяких мажоритарних округах.

Найгарячіше було у 132 окрузі Миколаївської області: після того, як ЦВК буквально домалювала провладному кандидату 5% голосів, прихильники опозиції вийшли на масовий пікет під стіни місцевої ОБК, аби не допустити підміни протоколів. Незважаючи на це, у ніч на 2 листопада бійці «Беркута» увірвалися до будівлі виборчої комісії і перенесли протоколи до свого автобуса. Більше того, за фактом перешкодження діям «Беркута» проти протестувальників були відкриті кримінальні справи, а подальші акції – заборонені судом; будівлю ОБК відгородили металевим парканом. За кілька днів, 5 листопада, епіцентр подій перемістився до столиці: опозиція вирішила протестувати проти фальсифікацій централізовано, біля стін ЦВК. Протест був незаконним, бо всі акції у центрі Києва до 12 листопада були завбачливо заборонені рішенням Київського окружного адмінсуду. Міліція сповна скористалася вигідною ситуацією – після кількох зіткнень опозиція прийняла рішення припинити пікет.

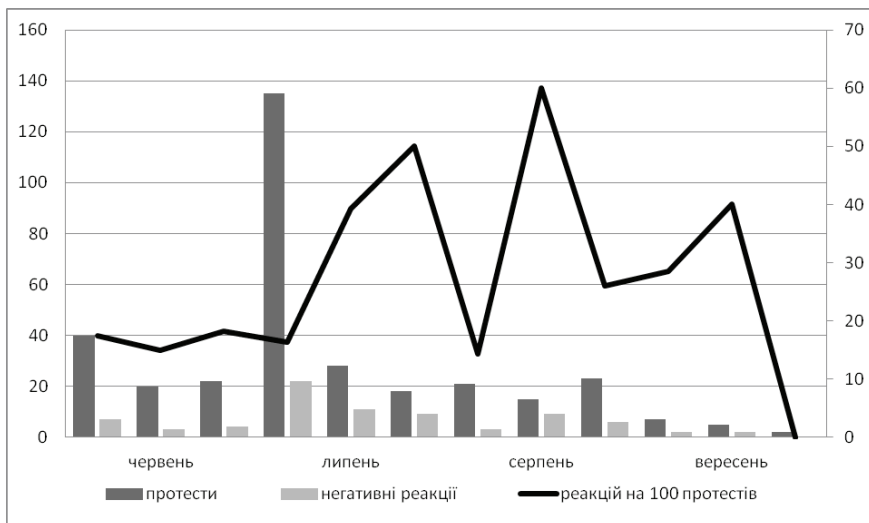
Ще однією цікавою тенденцією, яку породили цьогорічні вибори до Верховної Ради, є різке збільшення кількості інших репресій, про які вже було згадано на початку розділу – 72% усіх випадків інших репресій так чи інакше пов'язані з виборами. На відміну від негативних реакцій, правоохоронні органи та суди задіяні менш ніж у половині зафіксованих випадків інших репресій, зате на органи місцевої влади припадає аж 16% випадків (проти 4% негативних реакцій). Часто (у 13% випадків) встановити організаторів неможливо. Оскільки правоохоронні органи рідше беруть участь в інших репресіях, то й частка арештів та затримань у відсотковому співвідношенні до інших форм репресій є суттєво нижчою порівняно із негативними реакціями (16% випадків). Натомість набагато частіше трапляються випадки залякувань та інших легких репресій (25%), а також фізичного протистояння (18%). Як і слід очікувати, об'єктами інших репресій переважно є (опозиційні) політичні партії та політики, хоча досить часто (у 30%) випадків під гарячу руку потрапляють ініціативні групи – особливо прикметними є напади на активістів кампанії «Помста за розкол країни». У ході передвиборчої кампанії інші репресії виконували дві важливі функції: по-перше, вони використовувалися як засіб протидії агітаційній діяльності опозиційних партій; по-друге, вони застосовувалися проти активістів, що брали участь у контрагітаційних кампаніях, спрямованих проти очільників уряду та Партії регіонів. Після виборів значення цих функцій суттєво зменшилося, що одразу відбилосся на загальній динаміці інших репресій – у листопаді їхня кількість зменшилася зі 135 до 31 випадку, а в грудні їх було лише 8.

---

1 У грудні абсолютна кількість випадків (як протестів, так і негативних реакцій) дорівнювала 2 (двом), тому співвідношення кількості негативних реакцій до кількості протестів не має великого значення.

Протести проти закону «Про засади державної мовної політики» стали причиною другої за значенням хвилі репресій у 2012 р. (див. Графік 7.3) Незважаючи на попереджувальні акції, що тривали з 15 травня, закон було прийнято за основу 5 червня: у цей день «Беркут» вперше з початку протистояння застосував сльозогінний газ. Протести відбувалися по всій країні, хоча після невеликого піку у першій декаді червня їхня кількість поступово стабілізувалася. Однак напруга зростала, і на початку липня у відповідь на остаточне прийняття мовного законопроекту Верховною Радою опозиційні партії та націоналістичні організації влаштовують численні протести¹, у протистояннях із правоохоронцями обидві сторони використовують сльозогінний газ. При цьому співвідношення негативних реакцій та протестів почало зростати із певною затримкою – перший пік припав на кінець липня, коли кількість протестів вже була незначною. Серпневий пік зумовлений тиском на харківських активістів, які проводили безстрокову акцію протесту починаючи з 3 липня. Подекуди ситуація набувала комічних рис – у серпні Харківський окружний адміністративний суд протягом кількох днів шість разів забороняв проведення акції, змушуючи нечисленних активістів переходити із місця на місце, аж поки вони не вирішили протестувати біля пам'ятника Т.Шевченку незважаючи на судові рішення.

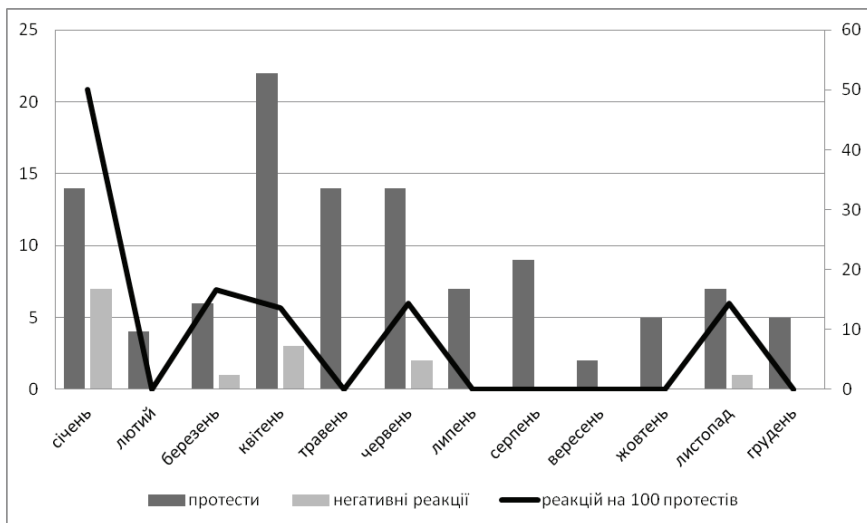
Графік 7.3. Мовні протести та негативні реакції на них у 2012 р.

1 135 «мовних» протестів протягом перших 10 днів липня.

Остання хвиля протестів 2012 р., яку ми розглядаємо у цьому розділі, пов'язана із ув'язненням колишньої прем'єр-міністерки Ю.Тимошенко. Стандартними приводами для протесту прихильників лідерки однойменного блоку є святкові дні, коли акція є радше способом моральної підтримки ув'язненої, а не реальною протестною дією, а також засідання Харківського апеляційного суду. На відміну від мовних та передвиборчих протестів, протести на підтримку Тимошенко майже не провокують репресій (за винятком перших тижнів ув'язнення прем'єрки у Качанівській колонії, коли акції намагалися заборонити; крім того, на жорстку протидію з боку влади наштовхнулися спроби встановлення наметів біля колонії).

Графік 7.4 Протести на підтримку Ю.Тимошенко та негативні реакції на них 2012 р.

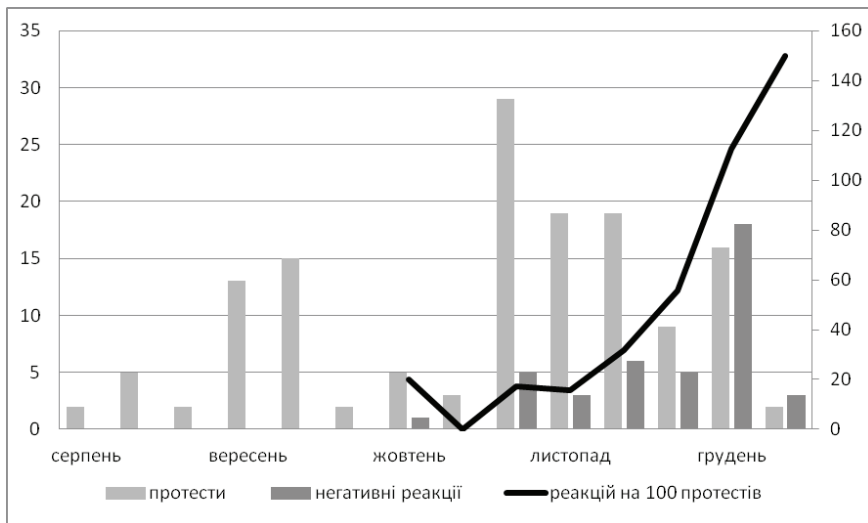

У минулорічному звіті ми згадували, що співвідношення кількості негативних реакцій та протестів зростає разом зі збільшенням кількості протестів, проте зв'язок не є автоматичним, оскільки для запуску репресивного апарату необхідний певний ступінь радикальності протестів, що несуть (уявну чи реальну) загрозу status quo у конфліктному питанні. Так, протести на захист Ю.Тимошенко, на відміну від мовних протестів чи протестів, пов'язаних із виборами, не здатні викликати хвилю негативних реакцій. Проте навіть якщо привід для запуску репресивного апарату існує, потрібен певний час для його мобілізації¹, що чітко видно із Графіків 7.2 та 7.3.

1 Насамперед це стосується легального репресивного апарату держави.

Виявлені тенденції підтверджуються даними за попередні роки. Восени 2011 р. відбувалися масові протести ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС¹. Реакція влади на першу протестну хвилю (вересень-жовтень) була більш ніж стриманою² – у той час ми не зафіксували жодного випадку негативної реакції. Лише коли до вимог не скасовувати пільги додалися антиурядові гасла, а тактика протестів стала радикальнішою (у Донецьку та Луганську розбили наметові містечка, у Києві були спроби штурму Верховної Ради), розгорнулася репресивна кампанія – акції забороняли, а учасникам погрожували. У той час як кількість протестів скорочувалось, хвиля негативних реакцій наростала – у грудні число останніх навіть перевищило кількість протестних подій.

Графік 7.5 Протести чорнобильців та негативні реакції на них 2011 р.

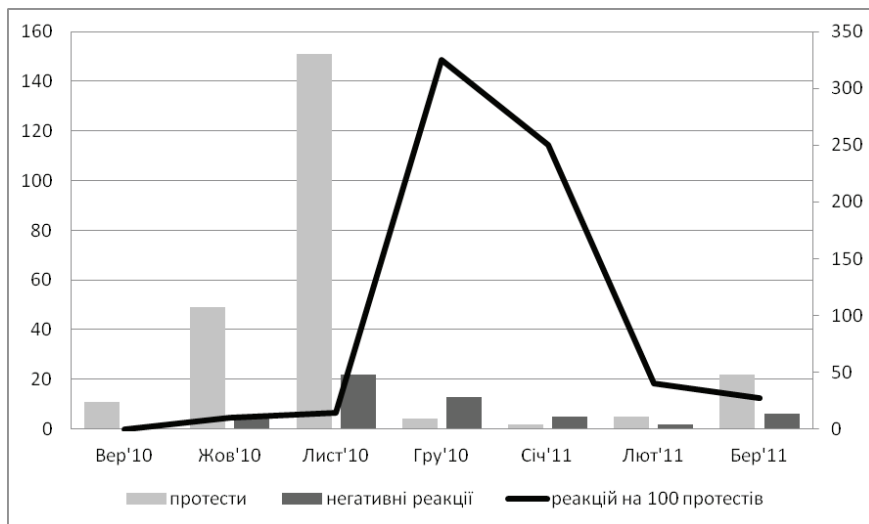

Так само було і з протестами проти Податкового кодексу – поки все обмежувалося виключно мітингами, реакція влади була відносно спокійною. Однак після того, як дрібні підприємці розбили наметове містечко на Майдані Незалежності і з'явилася

- 1 Для зручності аналізу серед учасників осінньої протестної кампанії пільговиків ми виділили лише чорнобильців, не беручи до уваги (спільні) протести ветеранів Афганської війни.
- 2 Тут важливо згадати, що на перших порах протести чорнобильців не розглядалися як загроза. Часом активісти кампанії були так чи інакше пов'язані з провладною партією – наприклад, Володимир Проскурін, один із очільників протестної кампанії у Харкові, був членом Партії Регіонів аж до 19 грудня 2011 р.

загроза повторення подій 2004 року, містечко демонтували, а проти організаторів протесту відкрили кримінальну справу, звинувативши їх у пошкодженні гранітної плитки на Майдані Незалежності. Суд над активістами триває досі.

Графік 7.6. Протести проти Податкового кодексу (зокрема Податковий майдан) та негативні реакції на них

Висновки

Незважаючи на збільшення кількості протестів у 2012 р., співвідношення негативних реакцій та протестів залишилося приблизно таким самим, як і в попередні роки. Найпоширенішим типом негативних реакцій залишається затримання активістів. Схід і досі є регіоном з найбільшою кількістю реакцій на 100 протестів, хоча розрив з іншими регіонами у минулому році дещо скоротився. Найбільш ризикованою точкою для проведення протестів є Київ – ледь не кожен третій протест у столиці наштовхується на негативну реакцію з боку влади.

Хоча значення відмінностей у реакції на протести із різною тематикою у 2012 р. дещо знизилася, існує кілька найбільш дражливих для влади тем. Перш за все, зазнають утисків ті протести, що зачіпають безпосередні економічні чи політичні інтереси панівних верств (насамперед це антизабудовні протести та протести проти приватизації підприємств, протести проти президента В. Януковича та Партії Регіонів).

За минулий рік ми зафіксували різке зростання кількості репресій проти фактичних чи потенційних учасників протестних дій, які не були безпосередньо пов'язані із їхньою протестною діяльністю. «Інші репресії» використовувалися переважно як засіб передвиборчої боротьби, тому протягом двох місяців після виборів до Верховної Ради їхня кількість скоротилася до мінімуму.

Наше припущення про ймовірне збільшення у 2012 р. кількості репресій проти протестів, пов'язаних із боротьбою за владу, підтвердилося лише частково: хоча зросла і кількість «політичних» протестів, і кількість негативних реакцій на них, проте співвідношення реакцій та протестів навіть зменшилося. Така ситуація пояснюється фактичною неефективністю традиційних способів протестів опозиційних політичних сил - мітингів та демонстрацій, що добре видно з динаміки репресивних дій проти протестів на захист Юлії Тимошенко. Влада вже досить добре зрозуміла, що часом набагато краще проігнорувати протести, які не є реальною загрозою для неї, аніж наражатися на критику через невиправдане застосування можливостей репресивного апарату. Втім, якщо протестна хвиля набуває загрозливого розмаху, репресивний апарат діє жорстко, хоч і з необхідною для мобілізації сил затримкою – так відбувалося у всіх проаналізованих випадках (протести, пов'язані з виборами до Верховної Ради, і «мовні» протести у 2012 р., протести чорнобильців у 2011 р., протести проти Податкового кодексу у 2010 р.).

Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р.

Головний редактор Володимир Іщенко

Автори розділів:

Оксана Дутчак (розділи 2, 3)

Володимир Іщенко (методологія, розділ 1)

Дарина Коркач (розділ 6)

Остап Кучма (розділ 7)

Костянтин Федоренко (розділ 5)

Марина Шпікер (розділ 4)

Коректор Ірина Когут

Дизайн і верстка Оксана Брюховецька

У 2012 р. проект *Ukrainian Protest and Coercion Data* став можливим завдяки кропіткій праці усіх цих людей, що брали або беруть участь у його здійсненні:

Кодувальники: Ганна Гриценко, Валентин Дегтяр, Остап Кучма, Костянтин Федоренко, Тетяна Цибульник, Ольга Шевченко

Аналітики: Оксана Дутчак, Данило Євтухов, Дарина Коркач, Остап Кучма, Марина Шпікер

Інформаційний координатор: Дарина Коркач

Координатор виробництва даних: Оксана Дутчак

Керівник: Володимир Іщенко

Центр дослідження суспільства висловлює подяку за підтримку проекту Міжнародному фонду «Відродження» та Національному фонду за демократію.